

Cumhuriyet Ankarası'nın Devraldığı Edebî Miras: Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Ankara'daki Edebiyat Hayatı ve Edebiyat Mahfilleri*

*The Literary Legacy Inherited by Ankara of the Republican Era:
Literary Life and Milieux in Ankara until the Republic Era*

Necati TONGA

Türk Dili Okutmanı, Akaki Tsereteli Devlet Üniversitesi, Kutaisi - Gürcistan
necati.tonga@gmail.com

Öz

Ankara, Cumhuriyet'in ilanını takip eden yıllarda Türk edebiyatına yön veren önemli edebî muhitlerden biri olmuştur. Ankara'nın bu dönemde edebî muhit olmasında başkent seçilmesinin ve devletin bu şehirden yönetilmesinin önemli bir etkisi vardır. Bununla birlikte Cumhuriyet öncesinde de Ankara'da belirli bir edebî birikiminin varlığı dikkat çekmektedir. Şehirde, Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde kuvvetli bir tasavvuf ve divan edebiyatı geleneği var olmuştur. Ankara'nın, tarih boyunca pek çok divan ve halk edebiyatı şairi yetiştirdiği görülür. Bu dönemlerde medrese, tekke, cami gibi edebiyat mahfillerine** ilave olarak bazı meyhaneler, hanlar, kahvehaneler, konaklar, bağ ve bahçeler de edebiyat mahfili özelliği gösterir.

Özellikle 1919-1922 yılları arasında Mustafa Kemal Atatürk'ün şehri, Milli Mücadele merkezi yapmasına bağlı olarak Ankara'daki edebiyat hayatı canlılık kazanmıştır. Milli Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına kadar olan sürede Tâceddin Dergâhı, Kuyulu Kahve, Merkez Kırâathanesi, Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetelerinin idarehaneleri, Anadolu Lokantası, Teceddüt Lokantası, Abdullah Efendi Lokantası, Muallimler Birliği, Şehir Bahçesi, Dayko'nun Tütüncü Dükkâmı ve Efe Haydar'ın Meyhanesi Ankara'daki edebiyat hayatını zenginleştiren önemli edebiyat mahfilleri olmuştur.

Anahtar sözcükler: Ankara, Edebiyat, Edebî muhit, Edebiyat mahfili

Abstract

Ankara became one of the most important circles of literary activities after the establishment of the Republic of Turkey in 1923. In this era, the most prevalent factor for this nourishment was that Ankara was chosen as the capital city and Turkey would be governed from Ankara from then on. Besides this fact, before being the capital, Ankara had a rich background in terms of literature. The city had a strong tradition of Divan and Sufi literature in the ruling periods of Seljuks and Ottomans. Many Divan poets and minstrels lived in Ankara throughout history. In those times, in addition to madrasahs, dervish lodges and mosques, there were taverns, inns, mansions, coffeehouses, vineyards and gardens that were used for gatherings where poems were recited and talks about literature took place.

Before the establishment of the Republic, in the years between 1919 and 1922, Mustafa Kemal Atatürk proclaimed Ankara as the headquarters of the national movements. This choice brought out a liveliness to Ankara in terms of literature. In this period until the Republic, many places serving as dervish lodges, coffeehouses, restaurants, gardens, taverns, and shops, and newspaper editorials such as Tâceddin Dergâhı (Taceddin's Lodge), Kuyulu Kahve (Coffee-shop), Merkez Kırâathanesi (Central coffee-shop), Hakimiyet-i Milliye and Yenigün Newspaper Editorial Offices, Anadolu Lokantası (Anadolu Restaurant), Teceddüt Lokantası (Tecedüt Restaurant), Abdullah Efendi Lokantası (Abdullah Efendi Restaurant), Muallimler Birliği (Teachers Union), Şehir Bahçesi (City Garden), Dayko'nun Tütüncü Dükkâmı (Dayko's Tobacco Shop) and Efe Haydar'ın Meyhanesi (Efe Haydar's Tavern) were prominent gathering places that flourished in the literary activities of Ankara.

Keywords: Ankara, Literature, Literary milieu, Gathering places of writers

* Bu çalışma; Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Nezahat ÖZCAN danışmanlığında hâlen hazırlanmakta olan *Cumhuriyet Dönemi'nde Bir Edebî Muhit Olarak Ankara 1923-1980* adlı doktora tezinden hareketle hazırlanmıştır.

** Mahfil: Toplanma yeri

Giriş

Zengin tarihine, siyasi ve kültürel birikimine rağmen yakın dönemde Ankara'ya ve Ankara tarihine objektiflikten uzak iki temel bakış açısı ile yaklaşıldığı görülmektedir. "Ankara, ya Cumhuriyet seçkinleri tarafından sadece ve sadece Cumhuriyet'in yoktan var ettiği bir model şehir olarak indirgenmekte ya da İstanbul'da kümelenmiş hegamonik bir seçkin zümre tarafından, devleti ve resmîyeti temsil eden gri bir şehir olarak tanımlanmak suretiyle tarihsizleştirilmektedir." (Aydın, Türkoğlu, Emiroğlu ve Özsoy, 2005, s. 15). Türkiye Cumhuriyeti'ne başkent olması ve Osmanlı devletine asırlarca payitahtlık yapan İstanbul gibi bir şehirle kıyaslanması bu iki farklı bakış açısının oluşmasında etkili olmuştur.

Yakın dönem Ankara tarihini ele alan pek çok eserde, şehrin Cumhuriyet öncesinde yokluklarla boğuştuğu "ısrarla" vurgulanmış ve Cumhuriyet öncesindeki Ankara daha çok olumsuzlayıcı bir bakış açısı ile tasvir edilmiştir. Bu tür eserlerde şehir, daha çok "yolları tozlu, susuz, ağaçsız, alt yapı yoksunu" bir geniş mekân olarak sunulur. Bu eserlerde şehir, varlıklarıyla değil daha çok yoklukları ile ele alınmış, Ankara'nın 1916 yılında yaşadığı üç gün süren büyük yangında¹ harap olduğu göz ardı edilmiştir. Ankara tarihine yönelik bu tür yaklaşımlar, zamanla şehir için "Anadolu ortasında bir köy/kasaba" imajının oluşmasına neden olmuştur.²

Elbette ki Ankara'nın başkent olduktan sonraki kazanımları büyüktür, fakat belirtmek gerekir ki Ankara ne yoktan var edilmiş gri bir "şehir", ne de Anadolu ortasında bir "kasaba" yahut "köy"dür. Bu bakımdan şehrin Cumhuriyet öncesindeki edebiyat birikimi ve şehirdeki edebiyat mahfilleri, Ankara'nın başkent olmadan önce de önemli bir kültür merkezi olduğunu göstermektedir.

Cumhuriyet Dönemine Kadar Ankara'daki Edebiyat Hayatı ve Edebiyat Mahfilleri

Ankara'nın Cumhuriyet öncesinde de kültürel bir birikimi vardır ve şehrin Türk edebiyatı açısından muhit olma yolundaki serüveni Türkleşme-İslâmlaşma süreci ile birlikte başlamıştır. Şiire ve edebiyata yakından ilgi duyan Selçuklu sultanı Muhyiddin Mesud, 12. yüzyılda bir taraftan Bizans'a karşı gaza ve fetihlerini yaparken bir taraftan da şair ve yazarları Ankara'ya davet ederek şehrin edebiyat hayatını canlandırmıştır. Bedî-i Engüriyevî, Muhyevî-i Engüriyevî ve Mahmud-i Engüriyevî bu dönemde Ankara'da yetişmiş önemli şairlerdir (Özaydın, 1991, s. 204; Erdoğan, Günel ve Kılçı, 2008a, s. 131).

Türk edebiyatı tarihinde cami, dergâh, medrese ve tekke-lerin gerek divan edebiyatını gerekse tasavvuf edebiyatını besleyen önemli dinî-sosyal mahfiller oldukları bilinir. Türk-İslâm hâkimiyetine girdikten sonraki tarihî dönemde Ankara'da bu tür pek çok dinî mahfil açılmış ve bu mahfiller asırlarca faaliyet göstermiştir. Saraç Sinan Medresesi, Melike Hatun Medresesi, Ahi Şerafeddin Zaviyesi, Kızılbey Medresesi, Bayrâmî Dergâhı (Âsitâne) ve Taceddin Dergâhı; Ankara'daki dinî, sosyal ve kültürel yönü olan bu tür mahfillerden yalnızca birkaçıdır. Kuvvetli bir tasavvufî hareketliliğin gözlemlendiği bu tür mekânlarda, divan ve tasavvuf edebiyatı geleneği oluşmuştur.

1648 yılının Nisan ayında Ankara'ya gelen Evliya Çelebi, Seyahatnâmesinde "Ankara'nın a'yân [u] eşrâf [u] vüzerâ ve ulemâ ve sulehâ ve meşâyih [u] sâdâtı ve erbâb-ı ma'ârif şâ'îrân-ı yârân-ı bâ-safâları bî-hadd ü bî-kıyâsdır."³ diyerek şehrin bu kültürel zenginliğine işaret etmiştir.

14. yüzyılda Ankara'da Hacı Bayram-ı Veli'nin çevresinde güçlü bir edebiyat hayatının oluştuğu görülür. "Tasavvuf tarihinin erken dönem temsilcilerinden Hacı Bayram-ı Veli, bu topraklarda dilimizin ilk ses bayrağı olarak dalgalanmaya başlamıştır. Anadolu'da millî edebiyatın ve tasavvufî hayatın gelişip yayılmasında büyük rolü olan Hacı Bayram'ın bugün elimizde çok az şiiri vardır." (İsen, 1997, ss. 106-107). Tarihî kaynaklardan Hacı Bayram-ı Veli'nin Arapça ve Farsça bildiği, sohbetlerinin birer ilim ve irfan meclisi olduğu, bu sohbetlerden pek çok mutasavvıfın yetiştiği anlaşılmaktadır (Azamat, 1996, s. 446).

Mustafa İsen (1997), *Ankaralı Divan Şairleri adlı* yazısında 14. yüzyıldan 19. yüzyıl ortalarına kadar Hacı Bayram-ı Veli ile birlikte Ankara'da toplam on altı divan şairinin yetiştiğini belirtir ve şu isimleri sıralar: "Aydî, Dem'î, Ayaşlı Esat Muhlis Paşa, Feyzî, Hâtîfî, Kenzî, Meylî, Meyyâl, Pertev, Rüsühî İsmail Ankaravî, Sadullah Efendi, Sadullah Râmî Paşa, Süheylî, Tal'atî, Vâlî." İsen (1997, ss. 108-113), "Ankara toplam olarak yetiştirdiği 16 şairle Osmanlı coğrafyası içinde kendine iyi bir yer edinmiş olmaktadır." diyerek şehrin Osmanlı kültür coğrafyasında önemli bir mevkiinin olduğunu belirlemiştir.

Fatma Ahsen Turan (1995, ss. 71-72), *19. yüzyılda Ankaralı Âşıklar ve Ayaşlı Ahmet Fahri* adlı doktora tezinde Mustafa İsen'in tespit ettiği Ankaralı divan şairleri listesine Bepazarlı Mahmut Arşî, Zekerîya Efendi, Abdî, Nidaî, Şaban Şeyh Mustafa Efendi (Taceddin Sultan'ın oğlu), Şifahî, Ayaşlı Mustafa Mehmet Hıfzî Efendi, Rüşdî, Nusret Bey, Ayaşlı Muallim Şakir Efendi, Şuurî mahlaslı Avşarlı Hacı

Ali Efendi, Hamdullah Efendi, Hüseyin Hüsnü, Tevfik, Salih Hayri, Ayaşlı Galip ve Müştak Baba'nın isimlerini de eklemiştir. Filiz Kılıç (1998, s. 35), *XVII. Yüzyıl Tezkiyelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler* adlı çalışmasında Ankaralı divan şairlerine 17. yüzyılda yaşamış iki isim daha kaydeder: İydî ve Zamîri. Cemal Kurnaz (2004, ss. 108-134), bu listeye 19. yüzyılda yaşamış, bir din bilgini olduğu kadar iyi bir şair de olan Bey pazarlî Şakir Efendi'yi eklemiştir. Avram Galanti'nin *Ankara Tarihi* 2005, ss. 223-232 adlı çalışmasında ise bu sıralanan şairlere ilave olarak şu isimlerle karşılaşırız: Ankaralı Nidaî (10.yy.), Tezkireci Taceddin Efendi (11.yy.), Hüseyin Talatî Efendi (11.yy.), Şeyhülislam Zekeriyazâde Yahya Efendi (11.yy.), Sakip Mustafa Efendi (13.yy.), Yazıcı Salâhaddin (15.yy) ve Zemî (17.yy.).

Bir bütün halinde incelendiğinde 10. yüzyıldan 19. yüzyıla kadar Ankara'nın toplam kırk altı divan şairi yetiştirdiği görülür ki bu sayı, Osmanlı kültür coğrafyasında Ankara'nın Cumhuriyet Dönemi'nden önce de kültürel bir merkez olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sıralanan bu şairlerin, kalburüstü şairler olmadığı, tezkirelerde daha çok ikinci ve üçüncü dereceden şairler olarak yer aldıkları görülmektedir.

Ankara, Cumhuriyet döneminden önce klâsik edebiyatımızı besleyen önemli bir kültür merkezi olmasının yanı sıra divan şairlerinin şiirlerinde de çeşitli şekillerde ele aldıkları bir şehir olarak karşımıza çıkar. Bu hususta Abdül-latif Razi'nin "*Der Gazel-i Tahmîs Der-Sitâyîş-i Ankara*" başlıklı Ankara Medhiyesi önemli bir örnektir:

Der-Gazel-i Tahmîs Der-Sitâyîş-i Ankara

Ey mülûk-i Âl-i 'Osman içre, Şehbâz Engüri
Eyledi Hak seni her veçhile mümtâz Engüri
Olsa tan mı necm-i devlet sana hem-râz Engüri
Her seher gûyâlârun eyler ser-âğâz Engüri
Gülşenün cennet misâli oldu demsâz Engüri

Aferin o şâruna her taşunı gevher gibi
Zeyn idüp kumîş binânı sedd-i İskender gibi
Dâ'imâ bir ab-ı safî anlayup içre gibi
Kal'anun dervâzesine yüz sürer kemter gibi
Hizmete bil bağlamışdur kış eger az Engüri

Hürî-sîretdür ser-â-pâ cümle mahbûbun senün
Pâk-dâmen olmada Yûsuf-ı sâni ma'denün
'Alim ü ilim ü hakâyık kuşe ûşe mahzenin
Bâ-husûsâ Hacı Bayrâm-ı Velî'dür medfenün
Var yûri evc-i felekde eyle pervâz Engüri

Beldenün içinde vardur evliyalar bi-şümâr
Taşrasında hem-çünân eyler kerâmet âşikâr
Münkirinün suretin tebdil idüp Perverdigâr
Sırruna vâkıf olanlar kıldı bu sözde karâr
Didiler hakkâ ki sensin menba'-ı râz Engüri

Devletünle 'asr-ı Sultân Mustafâ'dur hem-demün
'Adl ile hükm ü hükümet oldu her dem mahremün
Bin yüz on birdedür icâd olması bu güftemün
Eyle dilşâd ey Kerîmâ Râzî'yi kıl hurremün
Müstecâb it nutkını ola ser-efrâz Engüri.

(Erdoğan, 1997, ss. 356-359)

Râzi, 1699 yılında yazdığı şiirinde o dönemde çok büyük bir şehir olmayan Ankara'yı şehbâza [beyaz bir doğana] benzetmiş, Allah'ın her yönüyle Ankara'yı mümtaz kıldığını, devlet yıldızının Ankara'ya sırdaş olsa buna şaşılma-yacağı ifade etmiştir.

Bir dönem, Ankara'da ikamet eden Bitlisli Müştak Baba'nın şehrin başkent olacağını şairâne bir kehanetle tahmin ettiğinin iddia edildiği şiiri de dikkat çekmektedir:

Me'vâ-yı nâzenîne kim elf olursa efser
Lâ-büdd olur o me'vâ İslâmbol ile hemser.

Nün ve'l-Kalem başından alınsa nün-ı Yûnus
Aldıkda harf-i diğer olur bu remz ezhâr.

Miftâh-ı sûre-i Kaf serhadd-i Kaf-ı tâ kaf
Munzam olunmak ister rây-ı Resûl Peyâmber

Hây u huy ile âhir maksûd oldu zâhir
Beyt-i veliyyü'l-ekremü'l-hâc İyd-i ekber.

Ey pâdişâh-ı fahhâm Sultân Hacı Bayram
Rûhane ister ikrâm Müştâk-ı abd-i çâker.

(Doğan, 1995, ss. 37-38; Erdoğan, Günel ve Narince 2008b, s.13).

Şiirin ilk beytindeki “elf” ve “efser” kelimelerinin birleşmesinin ebced hesabıyla Hicri 1341 senesine gönderme yapıldığı, Hicri 1341'in de Miladi olarak 1922 senesinin son dört ayı ile 1923'ün ilk sekiz ayına karşılık geldiği belirtilmektedir. Başkent olacak şehrin isminin ise şiirde vurgulanan kelimelerin (elf, nun, kaf, Resul ve hevâ) baş harfleriyle Ankara'ya karşılık geldiği iddia edilmektedir (Erdoğan, t.y.)

Ankara'nın edebiyat hayatındaki birikimi, yalnızca divan ve tasavvuf edebiyatı ile sınırlı değildir. Ankara, halk edebiyatı sahasında da pek çok şair yetiştirmiş bir şehirdir. Fatma Ahsen Turan, doktora tezinde 12. yüzyıldan 19. yüzyılın sonuna kadar Ankaralı halk şairleri cümlesinden şu isimleri sıralar: Hasan Dede, Budala mahlaslı Âşık Hüseyin, Şahî, Kalecikli Mirâtî, Tûrâbî, Havayî, Almalılı Âşık Ali, Âşık Süleyman, Âşık Zeycanî, Mustafa Sami, Alihan Nine, Âşık Hakverdi, Keskinli Âşık Serdai ve Ayaşlı Ahmet Fahri. 19. yüzyılda Dertli, Deli Boran ve Sarkis Zeki ise Ankaralı olmayan fakat bu şehirde belirli bir süre ikamet ederek Ankaralı halk şairlerini etkileyen önemli âşıklardır (Turan, 1995, ss. 110-218).

Cumhuriyet'in ilanından önce Ankara'nın edebiyat hayatı ile ilgili karşımıza çıkan bu atmosfer, edebiyat mahfillerinde de karşılığını bulmuştur. Divan ve tasavvuf edebiyatını besleyen medrese, tekke, cami gibi edebiyat mahfillerine ilave olarak bazı meyhaneler, hanlar, kahvehaneler, konaklar, bağ ve bahçeler Ankara'da zaman içinde edebiyat mahfili özelliği kazanmıştır.

Ahmet Talat Onay, 19. yüzyılın ortalarında Ankara'da *Müneccim Tepesi* denilen mevkideki meyhanelerde söz ve saz sahiplerinin harabat âlemleri kurduklarını kaydetmiştir:

Ankara'nın Hisar altındaki büyük mağazaların bulunduğu yere eskiden Münecim Tepesi derlermiş. Bir asır evvel burada meyhaneler bulunur, söz ve saz sahipleri tarafından bu meyhanelerde harâbat âlemleri kurulmuş. Ankaralı veya seyyah şairlerin bu meyhaneler ve âlemler hakkında şiirleri olduğu mervidir. Bu meyhanelerin gedikli olan Âşık Dertli bir şiirinde buraya defnedilmesini vasiyet ediyor:

Fevtinde Münecim Tepesi mansıbım olsun
Kim taşları cevherdir anın toprağı zerdır

Ankara'da öleceğini şairâne bir kehânetle keşf eden Dertli bu tepeye değil, birkaç yüz metre aşağısındaki câmi mezarlığına gömülmüştür.

Âşık Dertli'nin vefatını müteakip menkıbesini yazan Ankaralı âlim ve şair Sadullah İzzet Efendi, Dertli'nin Münecim Tepesi'ndeki meyhanelere Alişan Bey ile geldiğini, onun ikramlarını gördüğünü yazmıştır (Onay, 2004, ss. 368-369).

Cumhuriyet öncesinde Ankara'daki edebiyat hayatını ele alırken bir şair hamisinden ve onun edebiyat mahfiline dönüşen konağından özellikle bahsetmek gerekir. Geniş topraklara sahip bir aşiretin başı olan Alişan Bey'in konağı, 19. yüzyıl Ankara'sında halk şairlerinin sığınağı olmuştur. Mehmed Kemal (1967, s. 26) *Doktor Şair* başlıklı yazısında Alişan Bey'in konağının Ulus'ta Yahudi Mahallesi'nin üstünde, Samanpazarı'nın altında bir yerde olduğunu kaydeder.

Yazları Ankara'nın ilçelerinde kışları da Ankara'da ikamet eden Alişan Bey, İstanbul'da iyi bir eğitim almış ve öğrenim görmüş, kapıcıbaşılık payesi almış, bilgili, kültürlü, varlıklı bir toprak ağasıdır (Kutlu, 1979a, s. 50). 19. yüzyıl Türk halk edebiyatının en önemli temsilcilerinden Dertli, son yıllarını Alişan Bey'in konağında ve onun himayesinde geçirmiştir.

Dertli ile aynı dönemde yaşayan Ankaralı Sadullah Efendi'nin derlediği müntehabat mecmuasında *Dertlinâme* adlı bir bölüm vardır. Dertlinâme de şairin Ankara'ya gelişi, Alişan Bey'in himayesine girişi ve Alişan Bey'den gördüğü lütuflar anlatılır (Kutlu, 1979a, ss. 58-61). Dertli'nin şiirlerinde de Alişan Bey'den gördüğü himayenin ve lütufların yansımaları görülmektedir:

Dedim ki Dertli'ye dermân nerdedir
Dediler devletlü Alişan'a var.

(Onay, 1928, s. 17)

Dedim ki bir pîre: Ey pîr-i fânî
Pîr dedi: Derdin ne eyle beyânî
Dedim pîr'e nerde DERTLİ dermânî
Pîrim dedi: Alişan'a var yürü!

(Kutlu, 1979b, s. 238)

Eli kalem tutan zengin bir toprak ağası olan Alişan Bey'in Dertli'yi himayesi, şairin ölümüne kadar sürmüştür. Alişan Bey'in lütuflarına mazhar olan yalnızca Dertli değildir. Erzurumlu Emrah da Alişan Bey'in himayesini gören halk şairlerindedir. Nitekim Erzurumlu Emrah da şiirlerinde Alişan Bey'i övmüştür:

Koç gibi kıldım fedâ ben canımı sultanıma
Kıl kerem bu bendeye bahşeyle kurban eylesün
Âlişanım çâkerin Emrah duacındır senin
Feyz-i cudun medhini dillere şayan eylesün
(Köprülüzâde,1929, s. 11)

Eğerçi Emrâh'ı istersen himmet
Mürşid-i kâmile gel eyle hizmet
Her hâna sultana eyleme minnet
Şahlar şahı Alişân'a var yürü.
(Kutlu, 1979b, s.240)

Alişan Bey, adına ulaşamadığımız pek çok bey gibi konağında şairleri misafir edip himaye etmekle, o devir ayanlarının görevini yerine getirmiştir. Alişan Bey ve pek çok sanatsever kişi, âşıkları koruyup kollayarak, sanatlarını icra edecek mekânlar sağlayarak geleneğin devamı ve edebî meclislerin kurulması için önemli rol oynamışlardır (Turan, 2011, ss. 301-302).

19. yüzyıl Ankara'sında Alişan Bey'in dışında âşıkları himaye eden, onları çeşitli şekillerde koruyan yöneticilerin de var olduğu görülür. Ankara Valisi Faik Memduh Paşa, bu yöneticilerden biridir. Ahmet Talat Onay'ın *Âşık Tokatlı Nuri* adlı biyografisinde verdiği bilgilerden Pilâvoğlu Hanı'nın âşıkların sanatlarını icra mekânlarından biri olduğunu ve Memduh Paşa'nın âşıkları konağında ağırlayarak iltifatlarda bulunduğunu öğreniriz:

Tokatlı Nuri vefat ettikten sonra şöhreti ölmemiştir. Ceyhunî ile Cemalî 1310 senelerine doğru Ankara'ya gelerek Samanpazarındaki Pilâvoğlu Hanında çalmışlar ve Nuri'nin mânevî hafidi olan Cemalî'yi hakikî torunu tanıtmak suretiyle Ankaralılarından çok hürmet görmüşlerdir.

Hatta Meclis-i İdare âzasından Ömer Ağa Nuri'ye olan muhabbetinden bu iki şair hakkında büyük hürmet ve sahabet göstermiş bir vesileyle bilahere Dâhiliye Nazırı olan Memduh Paşa ile tanıştırmıştır.

Vezalette uzun müddet Dâhiliye Nazaretinde bulunan şair, münşî Faik Memduh Paşa o sıralarda Ankara Valisi iken Ceyhunî ve Cemalî'yi konağına davet ederek yemek ikram edip ve hayli saz çaldırıp şiir okuttuktan sonra dörder altın ihsan etmiştir (Onay, 1933, ss. 60-61).

Konağında bu iki halk şairini ağırlayan Memduh Paşa; Cemalî ve Ceyhunî'nin o dönemde Çorum, Kırşehir, Yoz-

gat ve Kayseri'yi de ihtiva eden Ankara vilayeti sınırları içerisinde serbestçe seyahat ve sanatlarını icra etmeleri için bir izin yazısı da vermiştir (Onay, 1933, s. 61).

19. yüzyılın ortalarından itibaren Ankara'nın sosyal hayatında bağ ve bahçeler önem kazanmış, şehri çevreleyen tepelerin yamaçlarındaki özellikle Dikmen, Ayrancı, Balgat, Seyran, Keçiören ve Etlik gibi mevkiilerdeki bağ-bahçeler yaz aylarında Ankara halkının sosyal hayatında vazgeçilmez bir unsur olmuştur. Bu bağ ve bahçeler, zaman zaman âşıkların sanatlarını sergiledikleri edebiyat mahfillerine dönüşmüşlerdir. Fatma Ahsen Turan (2011, s.292), Ankara'nın muhtelif bağlarının -özellikle Frenközü (Türközü) bağlarının- hafta sonlarında âşıkların sanatlarını icra ettikleri mekânlar olduklarını belirtir.

Ankara'da sazla sözün ve şiirin harmanlandığı seymen meclislerini de halk edebiyatımızı besleyen önemli mahfiller olarak belirtmek gerekir. Seymenler arasında kurulan bu musiki meclislerinin önde gelen isimleri Kıyak Ali, Parmaksız Hüseyin, Mutafın Hasan, Güveçli Andon, Çoban Hüseyin, Kalburcunun Hüseyin, Parmaksızın Halil Efe, Bağlamacı Ahmet, Yağcının Fehmi, Genç Osman, Koca Nalbant, Bostancı Ahmet Ağa, Hisarlı Bahri, Kasap Yaşar Ağa, Bostancı Ahmet Ağa'dır (Köseihal ve Karsel, 1939, ss. 8-9).19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın ortalarına kadar Yağcının Fehmi'nin Kahvesi, âşıkların, sazıyla mahir olan seymenlerin edebiyat mahfili olmuştur (Turan, 2011, s. 292).

19. yüzyılın sonlarında Ankara'daki edebiyat atmosferini ve edebiyat mahfillerini aydınlatacak belgeler ne yazık ki çok azdır. *Yılların İzi* adlı hatıra kitabıyla bu döneme ışık tutan isimlerden biri Mahir İz'dir. İlk gençlik yıllarını Ankara'da geçiren Mahir İz (2003), hatıratında Ankara Sultanisi'nden bir grup arkadaşını hemen her akşam evinde ağırladığını, arkadaşlarıyla birlikte şiirler yazdıklarını, edebî sohbetler yaptıklarını yazar. Bu arkadaş grubu Börekçizâde Muammer Refi, Abdurrahim Hâmid, İhsan İzzetî, Abdülhakîm Fehmi gibi isimlerden oluşmuştur.

Taş Mektepli gençler için Mahir İz'in evinin dışında bir diğer edebiyat mahfili, Zincirli Camii yakınlarındaki Mücellit Ömer Efendi'nin dükkânı olmuştur. Mücellit Ömer Efendi'nin dükkânında toplaşan devrin edebiyatsever gençleri, Askerî Hastahane'nin yüzbaşısı Şükrü Bey'in öncülüğünde *Hayalât Cemiyeti* adlı bir topluluk kurarlar. Mahir İz, hatıralarında edebiyat tarihimize yer edinmeyen ve bir gençlik toplaşması olarak kalan bu topluluğu şöyle anlatır:

Şükrü Bey kurduğumuz cemiyete Hayalât Cemiyeti derdi. Ben, derli toplu bir isim olmak üzere 'Darü'l-Hayâlat Cemiyet-i Afâkiyesi' adını vermiştim. Benim yazıp da neşrettiğim manzumelerimde kullandığım 'Maksûd Kâmrân' müsteârındaki 'Maksûd' kelimesi cemiyet mensupları için müşterek ad oldu.... 'Gül'ü arkadaşlarımızdan Kudret Vehbi Bey aldı; 'Maksûd Verdi' oldu. İhsan Kaftangil kardeşimiz 'Maksûd La'li' adını aldı. Ben de başka mevsûf bulamadığım için, doğrudan doğruya sıfatı aldım 'Maksûd Sürhî' oldum. Reisimizin adı ise 'Maksûd Hîçî' idi (İz, 2003, s. 78).

1919-1922 yılları arasında Ankara'daki edebiyat hayatı, şehrin Millî Mücadele merkezi olmasına bağlı olarak canlılık kazanmıştır. Çünkü devrin pek çok edip ve aydını; Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla bu dönemde kafiler halinde Ankara'ya gelmiş, bu isimlerden bazıları 1920 yılında açılan ilk mecliste milletvekili olarak görev yapmış, bazıları da kendini matbuat cephesinde ve yoğun bir basın-yayın faaliyetinin içerisinde bulmuştur. Halide Edip, hatıralarında Ankara'ya geliş sebebini şöyle açıklar:

Lefke'ye vardık. Burada Yunus Nadi Bey'le konuştum. Kendisi, İstanbul'da Yeni Gün gazetesini çıkarıyordu. Bir başka yoldan kaçıp gelmiş ve Geyve'de bizim kafileye katılmıştı. Yolun tehlike ve güçlükleri azaldığından, beni Ankara'ya çağırın işi düşünmeye başladım. Anadolu'daki milliyet hareketinin en zayıf tarafı gazeteci-propaganda yokluğu (Adıvar, 2004, s. 119).

Kuva-yı Milliye hareketinin propaganda cephesini oluşturmak amacıyla bu dönemde pek çok edip Atatürk tarafından Ankara'ya davet edilmiştir. İstiklâl Savaşı'nın bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde gazete ve dergilerde yazdıkları eserlerle savaşın propaganda cephesini zenginleştiren edipler, aynı zamanda cephe cephe dolaşarak askerlerimizin moralini yüksek tutmaya çalışmışlardır.

Enver Behnan Şapolyo, Kuva-yı Milliye hareketi içerisinde çoğu ediplerden oluşan ve savaşın propaganda yönünü destekleyen *Hatipler Kolu* hakkında şu bilgileri verir:

Millî Mücadelenin cephe gerisi bir kuvveti de Hatipler kolu idi. Bu hatiplerin çoğu Millet Meclisi âzalarından seçilmişti. Bu zatlar güzel konuşmakla beraber, bilgili ve tecrübeli olgun kişilerdi. Hatipler kolu, batı cephesinin ön siperlerine kadar giderek, askerlerimize heyecanlı hitabelerde bulunuyorlardı. Bu hatipler arasında Yusuf Akçura, Samih Rifat, Şair Mehmet Emin, Hamdullah Suphi, Tunalı Hilmi, Halide Edip ve sair Türk

Ocağı âzalarından tereküp etmekte idi. Batı cephesinin kurşun yağmuru altında bu değerli hatipler konuşmakta idiler. Bu hatiplerin candan ve samimi sözleri Kurtuluş edebiyatımızın birer canlı sahifelerini teşkil etmektedirler (Şapolyo, 1967, s. 69).

İstanbul ve diğer şehirlerde yazılarıyla Millî Mücadele'ye destek veren pek çok edip, özellikle 1921-1922 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın daveti ile Ankara'ya gelir. Bu dönemde Ankara'da bulunan belli başlı şair, yazar ve gazetecileri şöyle sıralayabiliriz: Halide Edip Adıvar, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Müfide Ferit Tek, Hamdullah Suphi Tanrıöver, Celal Nuri İleri, Rıza Nur, Yunus Nadi Abaloğlu, Ahmet Emin Yalman, Nâzım Hikmet, Vâlâ Nureddin, Samih Rifat, Faruk Nafiz Çamlıbel, Aka Gündüz, Ruşen Eşref Üneydin, Sadri Ertem, Falih Rıfkı Atay, Hüseyin Suad Yalçın, Kemalettin Kâmi Kamu.

Bu şair, yazar ve gazeteciler; Türk'ün varoluş mücadelesinin şahidi olmuşlar, Ankara'da buldukları süre zarfında Millî Mücadele'yi çeşitli şekillerde destekleyen, Ankara'nın o dönemdeki ruhunu yansıtan eserler kaleme almışlardır. Mehmet Âkif Ersoy'un *İstiklâl Marşı* adlı şiiri, Yahya Kemal'in *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesindeki köşe yazıları, Halide Edip'in *Ateşten Gömlek* ve Yakup Kadri'nin *Yaban* romanları Millî Mücadele ruhu etrafında kenetlenmiş Türk edibinin bu varoluş mücadelesini ele aldıkları edebî eserlerden yalnızca birkaçıdır.

Millî Mücadele döneminde Ankara'ya gelen edipler, şehir hayatının yoklukları ile karşılaşır. Çünkü 1916 yılındaki büyük yangında şehrin hemen hemen bütün zenginliği yok olmuştur. Falih Rıfkı Atay, *Çankaya* adlı hatıratında karşılaştığı Ankara manzarasını şöyle anlatır: "Trenden inince iki tarafı bir bataktan, ağaçsız bir mezarlıktan, kerpiç ve hımsız esnaf barakaları arasından geçerek tozması bir türlü bitmeyen bir yangın yerine sapardık. Şimdi geri bir Anadolu kasabasının bile o günkü Ankara kadar iptidai olduğunu sanmıyorum" (Atay, 2004, s. 382).

Fizikî şartlar bakımından bir bozkır kasabası manzarası sergileyen Ankara'da şair ve yazarlar, aynı zamanda kurtuluş için tek yürek olmuş bir ruh ile karşılaşmışlardır. İsmail Habib Sevük, *İki Ankara* adlı yazısında bütün fizikî yoksunluklarına rağmen şehrin manevî cephesindeki zenginliğe dikkat çeker:

Ankara'ya gelmeden biliyordum ki iki nevi Ankara vardır. Bunun biri maddî Ankara, şu coğrafyalarda oku-

duğumuz, Timürlenk ile Yıldırım'ın yakınında harp ettiklerini tarihlerde öğrendiğimiz Ankara. Şu yolu düşen yolcuların gözleriyle gördüğü, yazın tozundan, kışın çamurundan bizar oldukları Ankara, şu kaleli bir tepenin çepçevre etrafını kuşatarak ekserisi topraktan yapılmış evleriyle nazarlara hiç de güzel görünmeyen Ankara, hulâsa şu beş altı sene evvel büyük bir yangınla göğsünde geniş bir yanık yarası açılan donuk ve sincabi renkli Ankara; bunu hep biliyorduk.

İki senedir yine biliyorduk ki bu maddî Ankara'nın yanında bir de manevî bir Ankara yükseldi. Bu ikinci Ankara'nın her evi çelikten bir kaleydi. Ve her kalesi semanın bürçleri gibi yüksekti; bu ikinci Ankara'yı insanlar değil sanki mafevkelhayal mahlûklar bina etmişti, o Ankara'nın sükkâmı etten ve kemikten değil tunçtan ve demirdendi. Anadolu'nun payitahtı biliyordum ki işte asıl bu Ankara'dır (Sevük,1981, s. 106).

Bu şartlar altında Ankara'da bulunan şair ve yazarlar, konut sıkıntısı nedeniyle ya devrin tek oteli olan Taşhan'da (Şekil 1) ya da Yahudi Mahallesi'ndeki pansiyon evleriyle şehrin civar tepelerinin eteklerinde yer alan bağ evlerinde ikamet etmişlerdir. Örneğin Nâzım Hikmet ve Vâlâ Nureddin, Ankara'ya geldiklerinde Taşhan'a yerleşirler. Fakat Taşhan'ın oda ücretleri oldukça yüksektir. Ceplerindeki

paraları Taşhan'ın masraflarına yetiştiremeyeceklerini anlayan iki genç şair, bir süre sonra Spartakis topluluğunun da kalmakta olduğu Ulus'ta Yahudi Mahallesi'nde bir pansiyona taşınmışlardır. Bu yüzden Nâzım Hikmet, otobiyografik romanı *Yaşamak Güzel Şey Be Kardeşim*'de Taşhan'ı İstanbul'un Pera Palas'ına benzetmiş ve oda ücretlerinin yüksekliğinden dem vurmıştır:

Ankara'da teyzeoğlum beni Taşhan'a yerleştirdi. Burası Ankara'nın Pera Palas'ı. Tek penceresi demir parmaklıklı taş bir odadayım. Hesapladım: Yol harçlığımdan elimde kalan paranın dörtte üçünü oda kirası diye vermişim. Hesapladım: Taşhan'ın sahibi milyoner olmuştur iki yıl içinde. Şaştım. Sonra, herife düşman kesildim (Nazım Hikmet, 1967, s. 75).

Millî Mücadele Dönemi'nde Taşhan'da ikamet eden bir diğer edip, Yahya Kemal Beyatlı'dır. Yahya Kemal, dostlarının teşviki ile bir ara Samanpazarı'nda Yahudi Mahallesi'nde bir eve taşınırsa da, evin duvarlarından pekmez akıntısı gibi sızan hamam böceği sürüsünden rahatsız olur ve tekrar Taşhan'a döner. Şair, Yahudi Mahallesi'ndeki bu evden niçin ayrıldığını soran arkadaşlarına şathiyyat kabilinden şu beyti söyler:

Gece çektim evin eziyyetini
Anladım Taşhan'ın meziyyetini (Yalçın, 1985, s. 152).

Şekil 1. Taşhan.
Kaynak: Taşhan, t.y.

Millî Mücadele Dönemi'nde Halide Edip Adıvar, eşiyile birlikte Kalaba köyüne bağlı bir bağ evinde ikamet etmiştir. 1920 yılının Nisan ayında Ankara'ya gelen yazar, *Türk'ün Ateşle İmtihanı* adlı eserinde bu bağ evinde Yakup Kadri'yi misafir ettiklerini anlatır. Millî Mücadele'ye fiilen iştirak etmemekle birlikte gerek millî duyguları uyandırıcı yazıları gerekse sarsılmayan inancıyla İstiklâl mücadelesinin yanında yer alan Yakup Kadri (Aktaş, 1987, s. 41), 1921 yılında Millî Mücadele'yi takip etmek amacıyla Mustafa Kemal Paşa'nın davetiyle Ankara'ya gelmiştir. Kurtuluş Savaşı'nın bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde iki yazar, bu bağ evinde ve benzer ruh halleri içinde Anadolu'nun o dönemdeki panoramasını çizen *Ateşten Gömlek ve Yaban* romanlarını yazmışlardır.

Halide Edip Adıvar'ın hatıralarından Yakup Kadri'nin misafirliğinin ve edebî sohbetlerinin, Adıvar çiftinin akşamlarını şenlendirdiği kadar Halide Edip'in romanının ismine de ilham kaynağı olduğunu öğreniriz:

Mayısın birinde Yakup Kadri, Ankara'ya geldi ve bize misafir oldu. Hem dost, hem muharrir olarak ikimiz de onu çok seviyorduk. Yakup Kadri evin tepesindeki bütün Ankara'nın o sarı topraklarına bakan odasında kaldı. Onun misafirliği akşamlarımızı şenlendiriyordu. Konuşurken bu büyük kafanın, kocaman gözlerin, kudretli sesin arkasında o parlak muharriri sezmemek mümkün değildi. Yukarıda ne yazdığını sorduğum zaman, Ateşten Gömlek adında bir Anadolu romanı yazmakta olduğunu söyledi. Ben de zihnimde bir Anadolu romanı tasarladığım için, o kendi romanını bitirmeden bu isimde benim böyle bir roman yazacağımı söyledim (Adıvar, 2004, s. 196).

Yahya Kemal Beyatlı da *Siyasî ve Edebî Portreler* kitabının Halide Edib Adıvar'a ayırdığı sayfalarında Bursa mebusu Muhiddin Baha Bey ve Ruşen Eşref Ünaydın'la birlikte Adıvar çiftinin bir akşam konukları olduklarını yazmıştır (Beyatlı, 1968, s. 39).

Millî Mücadele'nin bütün şiddeti ile devam ettiği günlerde, Ankara'da bir grup aydın ve edip, Bekârlar Tekkesi adlı bir grup kurarlar. Bu grup, Sadri Ertem, Muallim Mithat, Hidayet Reel, Osmanzâde Hamdi Bey, Mustafa Necati, Mazhar Müfit, Münir Müeyyet Reel, Şeyh Zahir, Kemalettin Kâmi ve Faruk Nafiz gibi isimlerden oluşur. Lütfi Arif Kenber, Son Posta gazetesinde kaleme aldığı "Bekârlar Tekkesinin Gedikli Müdavimleri Kimlerdi?" adlı yazısında Bekârlar Tekkesi ile ilgili şu bilgileri verir:

Sadri Ertem, küçük boyu fakat büyük ruhu ile tekkenin bülbülü idi. El hareketleriyle ve boynunu uzatarak şakrak şakrak konuşması zevkle dinlenirdi. Şiirleri açık ve ahenkli bir lisanla okurdu. Muallim Mithat, Hidayet Reel, Münir Müeyyet daha ziyade Nedim'in divanından parçalar okumağı tercih ederlerdi.

Bekârlar kulübünün karakteristik bir tipi bilhassa kıvrak ve sürekli kahkahalarile maruf Osmanzâde Hamdi Bey idi. Hamdi Bey, tekkenin en sadık ve samimî müdavimi idi. Cömertlik hasletini kendine maletmiş ve mükrimliği ile üstün safi kimseye kaptırmamıştı....

Aradan yirmi gün kadar geçmişti. Yeni Gün gazetesinde Faruk Nafiz'le tanışarak onu tekkeye götürmüştük. Faruk Nafiz bu yeni muhit içinde pek az kimseyi tanıyordu. Birkaç günlük dinlenmeden sonra onun tekkeye kabulü için merasim hazırlanmıştı. Şark mahfeline girerken Sadri Ertem bağırdı:

'Dedeler Hü!... Tekkeye yeni mürit geldi!..'

Faruk Nafiz hazır bulunanlarla tanıştırdı. Kemalettin Kâmi, Şeyh Zâhiri'den söz alarak Faruk Nafiz'in şükranîye ikramiyesinin sulu sınıfından olmasını ve buna mukabil şairin henüz neşredilmemiş ve yeni yazdığı Çankaya şiirini bir şükranîye olarak okuyacağını müjdedi (Yücebaş, 1974, ss. 221-222'de aktarıldığı gibi).

Kenber'in hatıralarından Bekârlar Tekkesi'ne girmenin "bekâr olmak, Kuva-yı Milliye taraftarlığı teyit edilmiş olmak" gibi şartlarının olduğu ve bazı ritüellerle gruba dâhil olduğu anlaşılmaktadır. Yeni Gün gazetesinin idarehanesinde buluşup edebî sohbetler yapan genç ediplerin bu toplaşması çok uzun sürmemiş ve kısa süreli bu toplaşma bir edebî harekete dönüşmemiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nden Cumhuriyet'in ilanına karkarî zaman diliminde adı geçen şair, yazar ve gazetecilerin Ankara'da devam ettiği, edebiyat mahfili özelliği kazanan belli başlı mekânlar; Tâceddin Dergâhı (Şekil 2), Kuyulu Kahve, Merkez Kiraathanesi, Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetelerinin idarehaneleri, Anadolu Lokantası, Teceddüt Lokantası, Abdullah Efendi Lokantası, Muallimler Birliği, Şehir Bahçesi, Dayko'nun Tütüncü Dükkânı ve Efe Haydar'ın Meyhanesi'dir.

Şüphesiz ki bu dönemin en önemli edebiyat mahfili, Tâceddin Dergâhı'dır. Bugün Hamamönü Sümer Mahallesi Mehmet Âkif Ersoy Sokağı'nda yer alan Tâceddin Dergâhı, Hacı Bayram-ı Velî Dergâhı'ndan sonra Ankara'nın ikinci büyük dergâhıdır. Bu dergâh, İstiklâl

Şekil 2. Tacettin Camii ve Dergâhı.
Kaynak: Tacettin Camii, t.y.

Marşı şairimiz Ankara'ya gelmeden ve dergâhta ikamet etmeye başlamadan önce tasavvufî hareketliliklerin görüldüğü dinî bir mahfil olarak karşımıza çıkar. Devrin şahidi olan Enver Behnan Şapolyo, Tâceddin Dergâhı'ndaki bu tasavvufî hareketliği şöyle anlatır:

Şeyh Tâceddin Camii içinde bir de tekkesi vardı. Tekkelerin kapatılmasına kadar burada zikir yapılmakta idi. Şeyh Tâceddin'in tarikatı Celvetî'dir. Zikir günü müritleri ve dervişleri caminin tekkesinde toplanarak âyinlere devam ederlerdi. Çok kere bir Mevlevî tarafından zikir esnasında naat okunurdu. Bu tarikatın mensupları zikirlerini önce diz çökmekle, sonra da ayakta ellerini birbirinin omuzlarına koymak suretiyle höykürlerdi. Orta Anadolu'da bu tarikata girmiş

birçok müntesipleri vardı. Birçok din ulemâsi ve şâirler bu tekkenin şeyhleri etrafında toplanmakta idiler (Şapolyo, 1958a, s. 23).

Tâceddin Dergâhı'nın bir edebiyat mahfiline dönüşmesi, Mehmet Âkif'in burada ikamet etmeye başlamasıyla olur. Mehmet Âkif'le arkadaşları, İstanbul'un işgal günlerinde *Sebilürreşad* mecmuasında kaleme aldıkları yazılarla Anadolu'da kıvılcımlanan Millî Mücadele hareketine açık bir şekilde destek vermişler, "Bugün İcma-yı Ümmet Anadolu'dadır" serlevhasıyla basılan *Sebilürreşad*'ı gizli gizli İstanbul'dan Anadolu'ya göndermişlerdir. Bu dönemde *Sebilürreşad* mecmuası, Anadolu'da başlayan Kuva-yı Milliye hareketinin manevî cephesinin oluşmasında büyük hizmetleri olan bir süreli yayın olur. Mecmuanın idarehanesi de, Kuva-yı Milliye hareketinin İstanbul'daki Millî Mücadele taraftarlarıyla irtibat sağladığı bir büro konumundadır. Eşref Edib'in (2010, s. 110) bu konudaki şu sözleri dikkat çekicidir:

Ankara'da Büyük Millet Meclisi kurulunca bir müddet onun hususî postasını idare ettik. Bir kurye, bir çanta içinde Ankara'nın hususî postasını Sebilürreşad idarehanesine getiriyor, Millî Mücadele grubundan bir subay gelip çantayı alıyordu. Bu hususta merhum müderris Hasan Lami Efendi'nin de vatanseverlik yolunda çok büyük hizmetleri geçtiğini burada kaydetmek bir görevdir.

İstiklâl Harbi'nin ilerleyen yıllarında Mehmet Âkif Ersoy, camilerde toplanan halka yaptığı hitabelerde vatan müdafaası hususundaki düşüncelerini aktarmış, halkı Kuva-yı Milliye hususunda şevklendirmiş ve bu sayede Millî Mücadele'nin propaganda yönüne güçlü bir destek vermiştir. İtilaf devletlerinin zulümlerine aldırmağsızın İstiklâl mücadelesine destek veren Mehmet Âkif Ersoy ve *Sebilürreşad* yazarları, 1920 yılının Nisan ayı başlarında Mustafa Kemal Paşa tarafından Ankara'ya davet edilirler. Ankara'ya gitmeye karar veren Âkif'in bu gidişinden yalnız Eşref Edib, damadı Ömer Rıza Doğrul ve ailesi haberdardır (Düzdağ, 1996, s. 88). Ankara'ya hareket etmeden önce Mehmet Âkif'in Eşref Edib'e söylediği sözler, şairin Ankara'ya gidiş amacını da açıklar mahiyettedir:

Artık burada duracak zaman değildir, gidip çalışmak lâzım. Bizim tarafımızdan halkı tenvire ihtiyaç varmış. Çağırıyorlar. Mutlaka gitmeliyiz. Ben yarın Ankara'ya hareket ediyorum. Hiç kimsenin haberi olmasın. Sen de idarehanedeki işlerini derle topla. Sebilürreşad'ın kılışesini al, arkamdan gel. Meşihat'takilerle de temas

et. Harekât-ı Millîye aleyhinde bir halt etmesinler (Karan, 2011, s. 41).

Ali Şükrü Bey ve oğlu Emin Ersoy ile birlikte 10 Nisan 1920 sabahı İstanbul'dan ayrılan Mehmet Âkif, uzun ve meşakatkatli bir seyahatten sonra⁴ 24 Nisan 1920'de Ankara'ya ulaşır. Ankara'da Mustafa Kemal Paşa tarafından karşılanan şair, konut sıkıntısı nedeniyle önce mebuslara tahsis edilen öğretmen okuluna yerleştirilmiş, daha sonra Balıkesir mebusları Abdülğafur Bey ve Hasan Basri Bey'le bir ev tutup oradan ayrılmıştır (Karan, 2011, s. 43).

Konut sıkıntısı nedeniyle kısa bir süre öğretmen okulunda ve arkadaşlarıyla kiraladıkları evde ikamet eden Mehmet Âkif, daha sonra Taceddin Dergâhı Şeyhi Tâceddin Mustafa'nın daveti üzerine Tâceddin Dergâhı'na taşınır. Şeyh Tâceddin Mustafa, şaire hürmetinden dergâhın misafirlerini kabul edip ağırladığı selamlık binasını Âkif ve arkadaşlarına tahsis etmiştir (Akgün, 1996, s. 69).

Mehmet Âkif, Ankara'ya geldiği 1920 yılı Nisan ayının sonlarından Aslanhane Camii civarında Çakallı Hoca'dan kiraladığı eve taşındığı Mayıs 1921'e kadar, Tâceddin Dergâhı'nın selamlık binasında ikamet eder. Şair, Mayıs 1921'de Kastamonu'da bulunan aile fertlerini Ankara'ya alarak Aslanhane Mahallesi'nde yer alan bir eve taşınmıştır. Ordunun Sakarya gerisine çekilmesi üzerine, eşini ve Mehmet Emin dışındaki çocuklarını Ali Şükrü Bey'in ailesi ile birlikte Kayseri'ye gönderen Mehmet Âkif, Türk ordusunun vaziyete hâkim olması üzerine, üç ay sonra Tâceddin Şeyhi'nin evini kiralayarak Kasım 1921'de Tâceddin Mahallesi'ne taşınır. Şair, 1923'ün Mayıs ayında İstanbul'a dönünceye kadar ailesiyle birlikte burada ikamet etmiştir (Öztürk, 2007, s. 226).

Tâceddin Dergâhı, Millî Mücadele döneminde verilen savaşın zaferle sonuçlanacağı hususunda iman tazelenen, bir ümit kaynağı ve inanç merkezi olmuştur (Timurtaş, 1974, s. 7). Millî Mücadele dönemindeki istiklâl arzusunu ve imana yaslanmış ruhu en güzel şekilde aksettiren bir edebî eser olan İstiklâl Marşı, Millî Mücadele'nin en hararetli günlerinde bu dergâhta kaleme alınır. "İstanbul'da bazı gazetelerin manda istediği bir dönemde, Âkif'in göğsü Ankara'da Tâceddin Dergâhı'nda yazacağı İstiklâl Marşı ile doludur. Şair, İstiklâl Marşı'nın sesini Ankara'da ve Tâceddin Dergâhı'nda bulmuştur" (Öztürkmen, 1969). Bu sebeple Tâceddin Dergâhı'nın Millî Mücadele tarihimizde çok özel bir yeri vardır.

Tâceddin Dergâhı'nda kaleme alınan İstiklâl Marşı önce *Sebilürreşad*'da (9 Cemaziyelâhir 1339/17 Şubat 1337/1921,

C.18, Nu. 468), sonra Kastamonu'da yayımlanan *Açık Söz* gazetesinde (21 Şubat 1337/1921, Nu.123) neşredilmiştir. Daha sonra 14 Mart 1337/1921 tarihinde *Hâkimiyet-i Millîye* gazetesinin 132. sayısında yayımlanan İstiklâl Marşı, 21 Mart 1921 tarihli *Ceride-i Resmîye*'de [Resmî Gazete] yayımlanarak resmen millî marşımız olur.

Şair Tâceddin Dergâhı'nda kaldığı bu dönemde İstiklâl Marşı dışında 15 Nisan 1921'de *Süleyman Nazife* (Ersoy, 1921a, s. 69.) ve 7 Mayıs 1921'de *Bülbül* (Ersoy, 1921b, s. 105) şiirlerini kaleme almış, Safahat'ın 6. kitabı Âsım'ı tamamlamıştır. Mehmet Âkif'in bu iki şiirinin altlarına "Ankara, Tâceddin Dergâhı" notunu düşmesi dikkat çekicidir. Nitekim Âkif'in Ankara'da bulunduğu süre zarfında kaleme aldığı fakat Tâceddin Dergâhı'nda yazmadığı *Leylâ, Karesi ve Kitabe* şiirlerinde bu ibareye rastlanmaz (Turiyay, 2011, ss. 1234-1253).

Mehmet Âkif; Tâceddin Dergâhı'nda ikamet ettiği süre zarfında yakın dostu Eşref Edib ile birlikte *Sebilürreşad* mecmuasının neşrine de devam etmiştir. Kayseri'de yayımlanan 490.sayısı hariç, *Sebilürreşad*'ın 467-527. sayıları (toplam 59 sayı) 10 Nisan 1921-22 Eylül 1922 tarihleri arasında Ankara'da yayımlanır (Eşref Edib, 2010, s. 123).

Tâceddin Dergâhı'nın Millî Mücadele tarihimizde manevî bir merkez olmasının yanı sıra edebiyat tarihimizde de çok özel bir yeri vardır. Zira Tâceddin Dergâhı, Mehmet Âkif'in ikametini kapsayan üç yıl boyunca önemli bir sanat ve edebiyat mahfili olmuştur. Mehmet Âkif'in yakın arkadaşı Eşref Edib, Âkif'in dergâha yerleşmesini ve Tâceddin Dergâhı'nın özelliklerini şöyle anlatır:

Ankara'ya gelince doğru Tâceddin Dergâhı'na indik. O zaman Ankara'da mesken buhranı olduğu için herkes bir tarafa sığınmıştı. Tâceddin Dergâhı şeyhi, bir hürmet-i mahsûsa olmak üzere dergâhı Üstad'a tahsis etmişti.

Dergâh deyince dervişler, âyinler hâtıra gelmesin. Eşraftan birinin âdeta selamlık dairesi. Ufak bir köşk gibi muntazam yapılmış. İçi dışı boyalı. Döşenip dayanmış, güzel ve geniş bir bahçesi var. Türlü türlü meyvalar, önünde bir şadırvan var, şarıl şarıl sular akıyor (Eşref Edib, 2010, s. 124).

Eşref Edib'in kaleminden bu şekilde tasvir edilen Tâceddin Dergâhı, Millî Mücadele günlerinde mebus, edip, münevver ve sanatçıların devam ettikleri, edebî sohbetler yaptıkları, Mehmet Âkif Ersoy'un merkezî kişiliği etrafında toplandıkları bir edebiyat mahfili olur. Eşref Edib,

Tâceddin Dergâhı'nın mahfil özelliğini ve bu mahfile devam eden isimleri şöyle anlatır:

Dergâhda semaver daima yanar, gelen misafirlere çaylar ikram edilirdi. Ziyaretçiler eksik olmaz, Ankara'ya yeni gelen ahbablara yer buluncaya kadar odanın biri tahsis olunurdu. Üstad'ın kadim arkadaşlarından Münir Bey [Erteğün] (Washington sefiri), Mısırlı Hilmi Bey hayli zaman dergâhta kalmışlardı. İzzet Paşa (Esbak Sadrazam), Hüseyin Kâzım [Kadri] (Şeyh Muhsin-i Fânî), Fatin [Gökmen] Hoca (Rasathane Müdürü), Ankara'da buldukları zaman sık sık dergâha gelir, Üstad'ı ziyaret ederlerdi.

Hikmet Bey [Bayur] (Esbak Maarif Vekili), Doktor Adnan Bey [Adıvar] (Esbak Dâhiliye Vekili), birçok mebus arkadaşları ziyarete gelir, Üstad onlara şiirlerini okurdu. Edebî musahabeler dergâhı bir merkez-i edebî hâline getirmişti (Eşref Edib, 2010, s. 142).

Eşref Edib'in belirttiği isimlere ilâve olarak, dönemi ve Mehmet Âkif'i ele alan diğer hatıra kitaplarındaki bilgilerden hareketle, başta Mehmet Âkif Ersoy olmak üzere Tâceddin Dergâhı edebiyat mahfilinde toplaşan, edip kimliği ile ön plana çıkan isimleri şu şekilde sıralayabiliriz: Hikmet Bayur, Eşref Edib, Hasan Basri Çantay, Samih Rifat, Hüseyin Kâzım Kadri, Yusuf Akçura, İsmail Habib Sevük, Mahir İz, Hüseyin Suat. (Eşref Edib, 2010, ss. 142-147; İz, 2003, s. 156; Kuntay, 2007, s. 147; Çantay, 1966, ss. 29,83, 295). Mehmet Âkif etrafında oluşan bu edebî muhite dâhil olan ve o dönemde TBMM'de zabıt kâtibi olarak görev yapan Mahir İz, Mehmet Âkif'in dergâhtaki bir günü ile ilgili şu ayrıntıları kaydetmiştir:

Sabahleyin bizim ders bitince Balıkesir Mebusları Hasan Basri (Çantay) Bey ile, beraber oturdukları Müftüzâde Abdülgafûr Efendi ve arkadaşlarına Muallâkat okuturdu. Öğleden sonra Meclis'e gelir, yerine oturur, müzâkere başlayınca kadar Fransızca bir eseri tercüme ettiğini görürdük. Gece yatsıdan sonra da yine Tâceddin Dergâhı'nın kıymetli misâfirlerinden Hâriciye Hukuk Müşâviri Münir (Erteğün) Bey'e Hafız Divânını okuturdu (İz, 2003, s. 156).

Mehmet Âkif'in merkezî kişiliğinde Tâceddin Dergâhı, şiirlerin okunduğu, edebiyat sohbetlerinin yapıldığı bir mekân olmuştur. Tâceddin Dergâhı'ndaki edebî sohbetlere şekil veren ise Mehmet Âkif'in ağır basan şahsiyeti olur. Bu doğrultuda dergâhtaki sohbetler de genelde şiir, özelde ise daha çok Mehmet Âkif'in şiirleri çerçevesinde gelişmiş-

tir. Eşref Edib'ten alınan aşağıdaki satırlardan Âkif'in kaleme aldığı hemen her şiirin Tâceddin Dergâhı'nda birer sohbet mevzuu oluşturduğu anlaşılmaktadır:

Üstad şiirini yazmak için çok zaman sarf ederdi. O sehl-i mümteni dediğimiz şiirler öyle kolay kolay olmuyordu. Bazen bir beyit üzerinde günlerce uğraştığı olurdu. Şiir tamam olup da tebyiz edildiği zaman çaylar demlenir, hep arkadaşlar toplanır, bilhassa pek sevdiği Basri'ye [Hasan Basri Çantay] haber gönderilir, o, elinde uzun çubuğu, sallana sallana gelir, Üstad'ın yanına oturur, Üstad tamam olan şiirini kendisine mahsus âhenkle okurdu, çaylar da tevâli ederdi (Eşref Edib, 2010, s. 125).

Dergâhtaki edebî sohbetlere çoğu zaman musiki de eşlik etmiş, sohbetler; gazel, kaside, ilahi ve şarkılarla zenginleşmiştir. Eşref Edib de, "O ne samimi günlerdi! Dergâh dergâh olalı böyle günler görmemişti. Dergâh âdeta edebiyat ve mûsiki merkezi olmuştu. Üdebâ gelir, ehl-i ilim gelir, sanatkârlar gelir, şiirler okunur, ilmi musahabeler olur, sazlar çalınır, neyler üflenir, ilâhîler, gazeller söylenirdi." (2010, ss. 146-147) sözleriyle Tâceddin Dergâhı'nın edebiyat ve musiki mahfili yönünü vurgulamıştır.

Eşref Edib, Şeyh Tâceddin Mustafa'nın akrabası olan Neyzen Dede Efendi adında bir zatın, dergâhın daimi misafirlerinden biri olduğunu ve toplantılarda ney üflediğini, Hasan Basri Çantay'ın ve Hayrettin Karan'ın yanık sesleriyle edebiyat sohbetlerini şenlendirdiklerini yazar. Eşref Edib'in hatıralarında Neyzen Dede Efendi olarak zikredilen kişi, dönemin Ankara Mevlevîhanesi neyzenbaşısı Neyzen Nuri Efendi olmalıdır. Çünkü Tâceddin Dergâhı'nda bir süre Mehmet Âkif'le birlikte ikamet eden Şefik Kolaylı, hatıralarında Neyzen Nuri Efendi'den şöyle bahsetmiştir: "Âkif, İstanbul'da bıraktığı neyzenine mukabil Ankara'da Ankara Mevlevîhanesi Neyzenbaşısı Nuri Efendi'yi bulmuştur. Hemen hemen her akşam Nuri Efendi tekkeye gelir, Âkif'e sevdiği ilahi ve na'ları çaldı" (Yatman, 1953, s. 13). Millî Mücadele'nin en hareketli günlerinde bir edebiyat mahfili olarak karşımıza çıkan Tâceddin Dergâhı'nın bu özelliği, Mehmet Âkif'in 1923 yılının Mayıs ayında Ankara'dan ayrılması ile son bulur. Ankara Belediye Meclisi, Dr. Atif Tüzün'ün belediye başkanlığı döneminde 28.10.1949 tarihinde yapılan oturumdaki görüşmelerden sonra İstiklâl Marşı'nın yazıldığı Tâceddin Dergâhı'nın bulunduğu sokağa Şair Mehmet Âkif Ersoy Sokağı adını vermiştir (Artam, 1953, s. 8). Daha sonraları restorasyonlara uğrayan ve günümüzde müze olarak kullanılan Tâceddin Dergâhı, 1920'lerden günümüze kalan

Ankara'daki yegâne edebiyat mahfili olarak dikkat çekmektedir.

Tâceddin Dergâhı'ndan sonra Millî Mücadele döneminde Ankara'daki en önemli edebiyat mahfillerinden diğeri Kuyulu Kahve'dir. Kuyulu Kahve, Ulus'ta Tüllüce Mahallesi'nde Hacı Bayram Camii'ne giden yolun başındaki Kuyulu Cami'nin (Konyalı, 1978, s. 54) yanında yer alır (Şekil 3). 1920 yılında açılan ilk Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görev yapan mebusların, şair, yazar ve gazetecilerin gittikleri Kuyulu Kahve, günün hemen her saatinde dolu bir mekândır. Mahmut Soydan, hatıralarında Kuyulu Kahve'yi şöyle anlatır:

Ankara kahveleri ağzına kadar dolu.... Buralarda oyun oynayanlardan ziyade konuşan ve düşünenler var. Merkez Kırathanesi, Kuyulu Kahve daha ziyade kibarların toplandığı yerlerdir. Mebusları, büyük memurları burada bulursunuz. Günün, hemen hiçbir saatinde peykelerde yer bulunmaz. Bu yerleri vaktin-

de kapmak lazımdır! Cepheden gelmiş, saçları sakalları birbirine karışmış zabıtların ve Kuva-yı Milliye'ci efradın başında mutlaka bir kalabalık vardır (Soydan, 2007, ss. 42-43).

Kuyulu Kahve, Millî Mücadele döneminde Ankara'daki sınırlı sayıdaki kalem erbabının edebî sohbetlerine sahne olan bir edebiyat mahfili olarak karşımıza çıkar (Tanyer, 2006, s.65). Ankara'da buldukları süre zarfında Mehmet Âkif Ersoy, Yahya Kemal Beyatlı, Samih Rifat, Nâzım Hikmet, Valâ Nureddin, Aka Gündüz, Ruşen Eşref Ünaydın, İsmail Habib Sevük, Enver Bahnan Şapolyo, Mahir İz ve Kemalettin Kamu gibi edipler Kuyulu Kahve'nin müdavimleri olmuşlardır. Valâ Nureddin, hatıralarında Mehmet Âkif'le Kuyulu Kahve'de tanıştığını, edebî sohbetlerinde Âkif'in "Mevzusuz modern şiirler yerine gaye şiirleri yazınız." ihtarıyla karşılaştığını yazar (Valâ Nureddin, 1969, s. 99). Nâzım Hikmet, Ankara'da bulunduğu günlerde müdavimi olduğu Kuyulu Kahve'yi *Kuva-yı Milliye* adlı eserinde Nurettin Eşfak'ın oturup mektup yazdığı bir mekân olarak işlemiştir:

Kardeşim
sana bu mektubu Ankara'da Kuyulu kahvede yazıyorum.
Hep aynı Anadolu havalarını çalıyor gramofon
kocaman bir boru çiçeğine benzeyen ağzıyla.

(Nazım Hikmet, 2002, s. 47)

Kuyulu Kahve, Nâzım Hikmet'in otobiyografik romanında ise Kemalettin Kamu ile özdeşleştirilerek işlenir: "İstanbul'dan tanıdığım Erzurumlu bir şaire rastladım Kuyulu kahvede. Mecliste zabıt kâtipliği yapıyormuş... Bir gün Kuyulu kahvede Erzurumlu şairle Ankara Ahılarından konuşuyorduk. Orta Anadolu'nun birçok kasabalarında, köylerinde Ahı geleneklerinin, değişmiş şekillerde, hâlâ yaşadığını söyledi" (Nazım Hikmet, 1967, s. 75).

Kuyulu Kahve, yirmili yıllar boyunca şair ve yazarların edebî sohbetler yaptıkları bir mahfil olma özelliğini korumuş, 1938 yılında Ulus semtinde belediyenin yürüttüğü istimlak çalışmaları neticesinde Kuyulu Camii ile birlikte yıkılmıştır.

Bu dönemin edebiyat mahfili seviyesine yükselmiş bir diğer kahvehanesi Merkez Kırathanesi'dir. Kuyulu Kahve'nin karşısında yer alan Merkez Kırathanesi'nin sahibi, Selânikli İbrahim Efendi'dir. 20'li yıllarda Ankara Sultanisi'nde öğretmenlik yapan tarihçi Enver Behnan Şapolyo, Merkez Kırathanesi'nin gedikli müşterilerinden

Şekil 3. Kuyulu Camii.

Kaynak: Karaoğlan Caddesi, t.y.

biridir. Şapolyo'nun hatıralarında Merkez Kiraathanesi şöyle anlatılır:

Karaoğlan caddesinin en canlı ve tarihî kiraathanesi Merkez Kiraathanesi idi. Burası Kuvayı Milliyecilerin toplandığı bir kulüp mahiyetinde idi. İstanbul'dan kaçıp Ankara'ya gelenler birbirlerini burada bulurlar ve tanışırlardı. Mebuslar ve gazeteciler burada kahve içerdiler. Bu kahvenin sahibi Selânikli İbrahim Efendi idi. Burası bir katlı ve damı yosunlu kiremitlerle örtülü bir kahveydi. (Şapolyo, 1967, s. 178).

Enver Behnan Şapolyo, hatıralarında kendisinin de mensubu olduğu "Kırklar" adıyla anılan grubun yirmili yıllarda Merkez Kiraathanesi'nde hemen her akşam toplantılar düzenlediğini yazar. Kırklar grubu; Saruhan Mebusu Mustafa Necati, Maarif vekili ve sefir olan Vasfi Çınar, Hakkâri mebusu Mazhar Müfit, İzmir mebusu Osmanzâde Hamdi, Denizli mebusu Haydar Rüştü, Emniyet-i Umumiye müdürü Murat, mebuslardan Soysallı Subhi, muharrirlerden Sadri Ertem, Münir Müeyyet, Mecdi Sadrettin, Ahmet Hidayet, Sait Hikmet, Lütfi Arif, Kemalettin Kâmi Kamu, muallim İzmirli Hikmet, muallim Mithat, bestekâr İsmail Zühtü, Enver Behnan Şapolyo, Paşa Kâzım ve Kemal Sakil Bey gibi isimlerden oluşur (Şapolyo, 1967, s. 179).

Merkez Kiraathanesi; Cumhuriyet'in ilânından önce şair ve yazarlar için öyle meşhur bir mahfildir ki, Enver Behnan Şapolyo, Ankara'ya yeni ayak basan Yahya Kemal'i ilk iş olarak Sadri Ertem'le birlikte bu kiraathaneye götürdüklerini yazar:

İşte bu sıralarda, yani 1922 tarihinde Yahya Kemal Beyatlı da Ankara'ya gelmişti. Ben onu Ankara'nın Karaoğlan Caddesi'nde gördüm. Merhum muharrir Sadri Ertem'le beraber Üstadı karşılayıp elini öptük. O, gurbet elinde bizi bulduğundan çok memnun oldu. Onu Karaoğlan Caddesi'nde bulunan Merkez Kiraathanesi'ne götürdük. Çünkü bu kahveye edip ve muharrir arkadaşlar toplanıyorlardı. Arası çok geçmeden Yeni Gün gazetesini çıkaran Yunus Nadi, Ruşen Eşref, Aka Gündüz gelerek üstadın etrafına halka olduk. Akşama doğru da o zaman İmar ve İskân Vekili bulunan Mustafa Necati ile Vâsif Çınar meclisimize geldiler. O gün Ankara'ya gelişinden dolayı pek neşeliydi (Şapolyo, 1958b, s. 18).

Merkez Kiraathanesi'nin gediklilerinden biri de devrin ünlü romancısı Aka Gündüz'dür. Yazar, *Dikmen Yıldızı ve Bir Şoförün Gizli Defteri* adlı romanlarında müdavimi

olduğu bu edebiyat mahfilini "demokratların toplanma merkezi" olarak ele alıp işlemiştir (Aygün, 2002, s. 486).

Millî Mücadele döneminin diğer önemli edebiyat mahfilleri, bu dönemde Ankara'da yayımlanan gazetelerin idarehaneleridir. İstanbul'un işgalini takip eden günlerde, İşgal Kumandanlığı'nın baskıları nedeniyle gazetelerini basamaz hale gelen gazeteciler, kafieler hâlinde Anadolu yollarına düşmüş, Millî Mücadele'ye destek vermek amacıyla gazetelerini de Ankara'ya taşımışlardır. Bu sebeple Millî Mücadele yıllarında Ankara'nın matbuat hayatı belirgin bir şekilde zenginleşmeye başlamıştır. Matbuat hayatında görülen bu gelişmeye paralel olarak Ankara'da yayımlanan gazetelerin idarehaneleri de ediplerin topladıkları mahfillere dönüşür.

İdarehaneleri devrin ediplerine ev sahipliği yapan bu gazetelerden belli başlıları *Hâkimiyet-i Milliye* ile *Anadolu'da Yeni Gün* gazeteleridir. 10 Ocak 1920 tarihinde Ankara'da yayın hayatına başlayan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, Anadolu'da yeni filizlenen Türkiye Cumhuriyeti devletinin resmî yayın organı olmuştur. Enver Behnan Şapolyo, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi ve bu gazetenin idarehanesi hakkında şu bilgileri verir:

Bu gazete altı han olan ahşap bir binada çıkıyordu. Şimdi bu bina Koç hanı yapıldı. Büyük bir kapıdan geniş bir avluya çıkılırdı. Makina ve mürettiphane burada idi. Üst kata bir dar tahta merdivenden çıkılır. Çalışmak için iki oda vardı. Hâkimiyeti Milliye gazetesi haftada iki defa neşrolunabiliyordu. Bu gazetenin ilk muharrirleri Muhittin, Sadri Ertem, Sosyallı Suphi, Ahmet Hakkı, Nafi Atuf, Ragıp beylerdi. İdare müdürü, sahip ve imtiyaz müdürü Recep Zühtü beydi. Tekrar bir grup mürettip daha gelerek gazete yevmi olarak çıktı (Şapolyo, 1967, s. 136).

Millî Mücadele döneminin önemli yayın organlarından bir diğeri *Yeni Gün* gazetesidir. *Yeni Gün* gazetesinin sahibi, Yunus Nadi Abaloğlu, 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf devletlerince işgal edilmesinden sonra kafieler halinde Ankara'ya gelen gazetecilerden biridir. Daha İstanbul'da iken Anadolu'da başlayan Millî Mücadele hareketini destekleyen Yunus Nadi, yayımladığı gazete İngilizler tarafından kapatılınca, gazetesini matbaa malzemeleri ile birlikte ve binbir meşakkatle Ankara'ya taşır. Yunus Nadi, 10 Ağustos 1920'den itibaren gazetesini Ankara'da, *Anadolu'da Yeni Gün* adıyla 11 Mayıs 1924 tarihine kadar neşretmeye devam etmiştir. Yunus Nadi Ankara'ya gelip gazetesini neşretmeye başladıktan sonra Anadolu'da *Yeni*

Gün gazetesinin idarehanesi, Milli Mücadele ruhu etrafında tek yürek olmuş devrin aydın, yazar ve ediplerinin topladıkları mahfillerden biri olur. *Yeni Gün* yazarlarından Enver Behnan Şapolyo, gazetesinin idarehanesi hakkında şu bilgileri verir:

Yeni Gün gazetesi Karaoğlan caddesinin, Hükümet konağına giden yolun üzerinde ahşap bir bina idi. Yanında Ankara hapishanesi vardı. Şimdi buraya Defterlik binası yapıldı. Bu binanın genişçe bir de bahçesi vardı. Alt katı makina dairesi ve mürettiphane idi. Yukarıda bir salon üzerinde üç odası vardı. Bu odanın birisi Yeni Gün gazetesinin sahibi Mentеше Mebusu Yunus Nadi Beyin idi. Bu odada üzeri halı serili bir sedir vardı. Bir köşesinde de bir yazı masası bulunmakta idi. Mebuslar bu sedire oturup nargile içerlerdi. Karşısındaki odada yazı işleri müdürü Kemal Salih Bey ve muharrirler çalışıyorlardı. Yanındaki karanlık ve dar oda da idare müdürünün odası idi. İdare müdürü de Ağâh Beydi. Bu gazetesinin baş muharriri Yunus Nadi Bey, yazı işleri müdürü Kemal Salih Bey, mesul müdürü Osmanzâde Hamdi Bey, muharrirleri Muhittin, Kemal Ragıp, Bedri, Nüzhet Haşim Beylerdi. Ben de edebî hikayeler yazardım. Birinci İnönü Harbi'nden sonra İstanbul'dan bir muharrir kafilesi daha geldi. Bunlar da Necmettin Sahir, Ziya Gevher, Kemal Salih, Ahmet Hidayet beylerdi (Şapolyo, 1967, s. 137).

Yeni Gün gazetesinin idarehanesi, Aka Gündüz'ün *Onların Romanı* adlı romanında vak'a örgüsünün kurgusunda önem arz eden bir "çalışma mekânı" olarak ele alınıp işlenmiştir (Aygün, 2002, s. 489).

Anadolu Lokantası, Cumhuriyet'ten önce Ankara'da şair ve yazarlara ev sahipliği yapan bir diğer mekândır. Taşhan'ın karşısında yer alan Anadolu Lokantası'nın sahibi, eski hariciye memurlarından Kemal Bey'dir. 1920 yılında açılan Anadolu Lokantası, Ankara'nın "ilk asrî lokantası" olarak kabul edilmektedir (İşçen, 2013). Enver Behnan Şapolyo, Milli Mücadele döneminde Taşhan'da ikamet eden mebusların Anadolu Lokantası'nın müdavimi olduklarını yazar (Şapolyo, 1935, s. 314). Lokantanın gedikli müşterilerinden ikisi de Falih Rıfkı Atay ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'dur. Falih Rıfkı, Çankaya adlı kitabında Yakup Kadri ile birlikte gecenin ilerleyen saatlerinde Anadolu Lokantası'ndan ayrıldıklarında cep fenerlerini yakarak güçlkle kaldıkları eve ulaştıklarını anlatır (Atay, 2004, s. 384).

Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim* adlı hatıra kitabında 1921 yılında Anadolu

Lokantası'nın şair ve yazarların biricik toplantı yeri olduğunu belirtmiştir. Hamdullah Suphi Tanrıöver, Anadolu Lokantası'nda Malta'daki sürgün hayatından döner dönmez Ankara'ya gelerek Milli Mücadele'ye katılan Ahmet Emin Yalman'ın şerefine devrin şair ve yazarlarının da katıldıkları bir yemek tertip etmiştir (Yalman, 1997, s. 688). İsmail Habib Sevük ise *Gazeteciler Sohbeti* adlı yazısında Matbuat Cemiyeti üyeleri ile Celâl Nuri İleri, Ağaoglu Ahmet Bey, Tunalı Hilmi Bey, Hamdullah Suphi Bey, Ziya Gevher Bey, Aka Gündüz gibi dönemin eli kalem tutan isimlerinin çeşitli vesilelerle Anadolu Lokantası'nda toplandıklarını yazar. İsmail Habib'in hatıralarında bu lokanta, iki tarafı camekânlı, açık ve aydınlık bir yer olarak tasvir edilmiştir (Sevük, 1981, s. 116).

Enver Behnan Şapolyo, Anadolu Lokantası'na ilave olarak Milli Mücadele'nin son yıllarında Ankara'da *Teceddüd Lokantası* adlı içkili bir lokantanın açıldığını yazar. Şapolyo, bir saz takımının hazır bulunduğu ve alaturka fasıllarının yapıldığı bu lokantada kendisi ile birlikte Mustafa Necati, Vasıf Çınar, Haydar Rüştü gibi devrin gazeteci ve yazarlarının toplandığını kaydeder. Bu lokantanın yerinde Cumhuriyet'in ilanını takip eden günlerde Zevk Lokantası açılmıştır (Şapolyo, 1971, s. 68).

Mahmut Soydan, hatıratında Millî Mücadele döneminde Abdullah Efendi Lokantası'nın "yalnız mideleri değil, ruhları da besleyen bir toplanma yeri" olduğunu belirtmiştir. Soydan; Meclis'te, Merkez Kiraathanesi ve Kuyulu Kahve'de başlayan konuşmaların günün ve gecenin muayyen saatlerinde Abdullah Efendi Lokantası'nda devam ettiğini kaydeder (Soydan, 2007, s. 88).

Millî Mücadele yıllarında Ulus Çankırıkapı'daki bir kahvehanede açılan Muallimler Birliği, devrin öğretmen ve aydınlarının devam ettiği bir diğer mahfil olur. Muallimler Birliği'nde Ziya Gökalp, "İslâm dininde reform yapılır mı?" konulu bir konferans vermiş, Maarif Vekili Mustafa Necati, Hamdullah Suphi, Mazhar Müfit ve pek çok mebus her akşam buraya gelerek Milli Mücadele ruhu etrafında kenetlenen öğretmenlerle temas halinde olmuşlardır (Şapolyo, 1971, ss. 61-62). 1924 yılında Ankara Öğretmen Okulu'nda öğretmen olarak hizmet veren iki isim Hilmi Ziya Ülken ve Faruk Nafiz Çamlıbel de Muallimler Birliği'nin odasının müdavimleri olmuşlardır (Yücebaşı, 1974, s. 37).

TBMM'nin karşısında yer alan Millet Bahçesi (Şehir Bahçesi), Millî Mücadele dönemi Ankara'sında ediplerin buluştukları ve edebî sohbetler yaptıkları diğer bir mahfildir.

Ziraatçı Muhittin Bey'in diktiği akasya ağaçlarıyla yeşillenen Millet Bahçesi'ni Feridun Kandemir (1955, s. 3597) hatıralarında şöyle anlatır:

İttihat ve Terakki Fırkası'nın kulüp binasından bozma Büyük Millet Meclisi'nin toplandığı yapının karşısında set üstünde tek tük bodur ağaçlı, birkaç tahta banklı, kırık dökük büfeli, kupkuru bir alan şehrin bahçesiydi. Millî Mücadele yıllarında, Millet Bahçesi'ne gelen mebuslar boş zamanlarını burada geçirirler ve ara sıra sırtındaki devetüyü maşlahıyla ağır ağır yanlarına yaklaşıp banklardan birine oturan Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında toplanarak uzun uzun sohbetlere dalarlardı.

Millet Bahçesi, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun hatıralarında ise devrin edip ve aydınlarının hasbihaller yaptıkları yegâne yer olarak anılır:

Meclis'ten çıkıp karşı taraftaki Millet Bahçesi'ne hava almağa giderdik. Bu bahçe, Ankara'nın akşam üstleri birkaç eş dosta rasgelmek ve baş başa verip hasbihallere dalmak imkânını bulduğumuz yegâne yerdi. Hamdullah Suphi ve Doktor Adnan'la orada çok defa bulduğumuz oluyordu. Hamdullah'ın her vakitki gibi iyimser, mistik ve vecdli, Adnan'ın ise bir nevi şüphe ve tereddüd içinde çekilmiş halleri arasında Ruşen'le ben hakikatin ortasını bulmağa çalışırdık (Karaosmanoğlu, 1999, s. 153).

Sadri Maksudi Arsal'ın Paris'ten Ankara'ya gelişi üzerine Yusuf Akçura tarafından 13 Kasım 1924 tarihinde Millet Bahçesi'nde bir çay ziyafeti tertip edilmiştir. Bu ziyafet hakkında *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 14 Kasım 1924 tarihli nüshasında şu bilgilerle karşılaşılır:

Dün akşam Millî Bahçe Gazinosu'nda İstanbul mebusu Yusuf Akçura Bey Paris'ten gelen Sadri Maksudî Bey şerefine bir çay ziyafeti vermiştir. Bu ziyafette Mehmet Emin, Hüseyinzâde Ali, Ferit, Hamdullah Suphi, Mahmut Esat, İhsan Hamamizâde Hamdi Beyler hazırıldılar. Ziyafetin sonunda Yusuf Akçura Bey Sadri Maksudî Bey'in ilmi hayatına dair hürmet ve takdiratla dolu bir nutuk irad etti (Ayda, 1991, ss. 149-150).

Falih Rıfkı Atay'ın 14 Ağustos 1923 tarihinde *Akşam* gazetesinde kaleme aldığı "Ankara-İstanbul" başlıklı yazısında Millet Bahçesi'ni İstanbul'daki sembolik bir değeri olan Tepebaşı Bahçesi ile kıyaslaması dikkat çekicidir:

Jul Fresko Efendi, Millet Bahçesi'nin yazlık işini bitirmiştir. Yarın herkese açıyor. Bu bahçe, Tepebaşı Bahçesi'nden büyüktür ve ondan daha fazla intizama

girmiştir. Şimdilik bahçenin bir büfesi, bir de açık hava sineması var.... Bu sene Ankara'ya gelenler, az sıkılacaklar, fakat gelecek sene hiç sıkılmayacaklar, zirâ hemen büyük bir otel, bir kulüp, bir muhit, bir müzika, her türlü rahat ve eğlence fırsatı bulacaklardır (Atay, 1923, s. 2).

Millet Bahçesi'nin Ankara'nın modernleşme serüveninde ve eğlence kültüründe özel bir yeri olmuştur. Kurtuluş Savaşı'nın ilk döneminde Azm-i Millî örgütlenmesinin oyunlar sahnelediği Millet Bahçesi'nde; Ahmet Hilmi Bey, Ankara'nın ilk tiyatro ve sinema salonunu açmıştır. Geçen zaman içinde çeşitli konserlerin verildiği Millet Bahçesi,⁵ 50'li yıllarda bakımsız bir hâle gelmiş, 1 Şubat 1963 günü Ankara semalarında gerçekleşen uçak kazasının enkazının Millet Bahçesi'nin üzerine düşmesiyle de bütünüyle yok olmuştur. Kaza sonrasında uzun yıllar tahta perdelerle çevrili kalan Millet Bahçesi'nin yerine 1965-67 yılları arasında Yüzüncü Yıl İşhanı inşa edilmiştir (Aydın, Türkoğlu, Emioğlu ve Özsoy, 2005, s. 545).

Cumhuriyet'in ilanından önce Ankara'nın edebiyat hayatını renklendiren diğer edebiyat mahfilleri Dayko'nun Tütüncü Dükkânı ve Efe Haydar'ın Meyhanesi'dir. Millî Mücadele yıllarında Ankara'da Men-i Müskirat Kanunu ile içki içmek ve satmak yasaklandıktan sonra içki satışının gizlice yapıldığı bu iki mekân, devrin Ankara'sında ediplerin devam ettikleri mahfiller olmuştur.

Karaoğlan Caddesi'nde (Şekil 4), Merkez Kırathanesi'nin yanında yer alan Dayko'nun Tütüncü Dükkânı, devrin pek çok edibinin devam ettiği bir mahfildir. Hürriyet kahramanlarından Eyüb Sabri Bey'in kardeşi olan Dayko, kılığı, kıyafeti ve nüktedan kişiliği ile Millî Mücadele dönemi Ankara'sının ilginç tiplerinden biridir. Dayko'nun Dükkânı'nın baş müşterileri arasındaki en önemli isim, dönemin ünlü romancısı *Aka Gündüz*'dür. *Aka Gündüz*'ün hayatında önemli bir yer edinen bu mahfil, yazarın *Dikmen Yıldızı*, *Ben Öldürmedim Kokain*, *Onların Romani*, *Bir Şoförün Gizli Defteri* gibi romanlarında roman kurgusunda da yer alan bir mekân olarak kullanılmıştır (Aygün, 2002, ss. 486-495). Yazar, Millî Mücadele'nin hareketli günlerinde hemen her gün gittiği Dayko'nun Tütüncü Dükkânı'nı ele alan bir türkü güftesi de kaleme almıştır (Şapolyo, 1967, ss.174-175).

Enver Behnan Şapolyo, Ulus Tahtakale'de yer alan Efe Haydar'ın Meyhanesi'ne mebus ve yüksek rütbeli devlet memurları ile birlikte muharrirlerin de devam ettiklerini kaydetmiştir (Şapolyo, 1967, s. 145). Enver Behnan,

Şekil 4. Karaoğlan
Caddesi, 1927.
Kaynak: Karaoğlan
Caddesi, 1927.

Beyoğlu'nun meyhanelerine benzettiği Efe Haydar'ın Meyhanesi'ne Millî Mücadele günlerinde Aka Gündüz'le birlikte gitmiştir. Efe Haydar'ın Meyhanesi, Şapolyo'nun hatıralarında şöyle anlatılmıştır.

İçki yasağı devam ettiği günlerin birinde Aka Gündüz'le Tahtakale'de bulunan gizli bir meyhaneye gittiğimizi hiç unutamıyacağım. Viran bir ahşap ev mutfağındaki isli ocağına konulmuş bir kazandan kadeh kadeh rakı içildiğini gördüğüm zaman, o acı günlerin hatırası hiç aklımdan çıkmıyor. Kadehini alan, yere serilmiş hasırlar üzerine oturuyor, ehli keyf bağdaş kurarak rindâne sohbetlerde bulunuyorlardı. Hele Millî Mücadele'nin en nekre adamı Sait Hikmet'i dinlemek ne tatlıydı. Burası Efe Haydar'ın bir meyhanesiydi. Buraya herkes giremez, ancak ihvân dahil olabilirdi. (Şapolyo, 1959, s. 22).

Sonuç

Başkent olduktan sonra Türk edebiyatına yön veren edebî muhitlerinden biri olan Ankara'nın Cumhuriyet döneminden önce de dikkat çekici bir edebî birikimi vardır. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde şehirde kuvvetli bir tasavvuf ve divan edebiyatı geleneğinin oluştuğu görülür. Bu edebiyat geleneği, çoğu zaman medrese, tekke ve cami gibi mahfillerden beslenmiştir. Bu doğrultuda Ankara, Cumhuriyet döneminden önce pek çok şair yetiştiren kültürel bir muhit olarak karşımıza çıkar.

19. yüzyılın ortalarından itibaren medrese, tekke, cami gibi mahfillere ilave olarak bazı meyhane, han, kahvehane, konak, bağ ve bahçelerin de edebiyat mahfili özelliği kazandığı görülür. Halk şairlerine hami olan Alışan Bey'in konağı, Münecim Tepesi mevkiindeki meyhaneler ile Pilâvoğlu Hanı; kaynaklarda zikredilen bu edebiyat mahfillerinden bazılarıdır.

Şehrin Mustafa Kemal Paşa tarafından Millî Mücadele merkezi yapılmasına bağlı olarak Ankara'daki edebiyat hayatı da zenginleşmiştir. Bu dönemde pek çok edibin, Atatürk'ün davetiyle Ankara'ya geldiği görülür. Kafiler halinde Ankara'ya gelen şair ve yazarlar, şehirdeki edebiyat hayatının canlanmasını sağlamışlardır.

Şüphesiz ki Millî Mücadele döneminde Ankara'nın en önemli edebiyat mahfili, Tâceddin Dergâhı'dır. Mehmet Âkif'e uzunca bir süre ikametgâh olan Tâceddin Dergâhı, aynı zamanda İstiklâl Marşı'mızın yazıldığı mekân olması bakımından da mühimdir. Tâceddin Dergâhı, Millî şairimizin Ankara'da bulunduğu süre zarfında Âkif'in merkezi kişiliği etrafında toplaşan pek çok edibin edebî sohbetlerine ve musiki fasıllarına sahne olmuştur.

Kuyulu Kahve, Merkez Kiraathanesi, Hakimiyet-i Milliye ve Yenigün gazetelerinin idarehaneleri, Anadolu Lokantası, Teceddüt Lokantası, Abdullah Efendi Lokantası, Mualimler Birliği, Şehir Bahçesi, Dayko'nun Tütüncü Dükkânı

ve Efe Haydar'ın Meyhanesi Milli Mücadele döneminde Ankara'daki diğer önemli edebiyat mahfilleridir. Şair ve yazarların edebî sohbetler yaptıkları bu edebiyat mahfillerinin, devrin ediplerince edebî eserlerde de çeşitli şekillerde işlendiği görülür.

Tarihî süreçte belirli bir edebiyat birikimi olduğu görülen Ankara'nın edebiyat hayatı, şehre gelen ediplerle ve şehirdeki bu edebiyat mahfilleri ile daha da zenginleşmiş, özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra Ankara Türk edebiyatı tarihine yön veren zengin bir edebî muhit olmuştur.

Notlar

- 1 Neden çıktığı bilinmeyen bu büyük yangında Ankara'da 1033 hane yanmış, çok sayıda kişi ölmüş ve şehir tam anlamıyla harap olmuştur. Ali Birinci, Ankara'nın yaşadığı bu büyük felaket ile ilgili şu bilgileri verir:

“Ankara, bu yangın öncesinde yirmi üç bin nüfusu olan canlı bir şehirken, yangınla beraber bu canlılık ve şehir adeta ölür. Yangın şehrin en zengin Ermeni ve Yahudi mahallelerini ortadan kaldırır. Yangın aynı zamanda şehrin etnoğrafik ve kültürel varlığını da tamamen yok eder. Mesela Ankara'da bulunan şahsi kütüphaneler ile mecmualar tamamen denecek derecede yanar. Cumhuriyet Ankara'sına şekil veren, bu yangın olmuş ve yeni Ankara bu bakımdan bu yangının külleri içinden yepyeni bir şekil ve kimlikle doğmuştur.”

(Birinci, 2008, s. 63). Ankara'nın yaşadığı bu büyük felakatin tanıklarından biri de Refik Halid Karay'dır. 1916 yazını Ankara'da geçiren yazar, yangın ile ilgili izlenimlerini canlı tablolar halinde “Ankara” adlı yazısında anlatmıştır. Bu yazı, daha sonra müstakil bir kitap hâlinde yayımlanmıştır. Bkz.: Karay, 2009, s. 160.

- 2 Ankara'nın başkent olma sürecini ve bu süreçten sonra Ankara'yı çeşitli cepheleriyle ele alan şu çalışmalara bakılabilir: Cantek, 2011, s. 373; Cantek, 2012, s. 688.
- 3 “Ankara'nın ayânı, eşrafı, vezirleri, âlimleri, salihleri, şeyhleri ve seyyidleri, maarif ehli, safalı yaran dost şâirleri hadsizi hesapsızdır.” (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 1998, s. 222.)
- 4 Mehmet Âkif, 1936'da yurda döndükten sonra kendisiyle yapılan bir söyleşide Ankara yolculuğunun ayrıntılarını şöyle verir: “Üsküdar'dan araba ile şimdi ismini hatırlamadığım bir köye gittik, oradan Cuma'yı tuttuk. O zaman Adapazarı'nda karışıklıklar vardı, kenarından geçtik, kâh öküz arabaları ile kâh beygirlerle Lefke'ye geldik ve trenle Ankara'ya ulaştık.” (Kandemir, 1936, s. 6)
- 5 Nitekim Doğan Aksan, Cumhuriyet'in Çocukluk, Gençlik Yılları ve Bugün adlı hatıra kitabında Şehir Bahçesi'ni şöyle anmıştır:

Ulus Meydanı'nda, ünlü Karpiç lokantasının arkasında, yaz aylarında Türk müziği konserlerinin verildiği, çeşitli

atraksyonların izlendiği Şehir Bahçesi vardır. Ailecek gittiğimiz o bahçede bir akşam ünlü Hafız Burhan'ı da dinlemiştik. Mikrofon diye bir şeyin kullanılmadığı o yıllarda duyduğum bu güçlü ve etkileyici ses, yaşamım boyunca bende silinemeyecek bir iz bırakmıştı.

(Aksan, 2001, s. 48).

Kaynakça

- Adivar, H. E. (2004). *Türk'ün ateşle imtihanı*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Akgün, N. (1996). *Burası Ankara*. Ankara, Ankara Kulübü Yayınları
- Aksan, D. (2001). *Cumhuriyet'in çocukluk, gençlik yılları ve bugün*. Ankara: Bilgi Yayınevi Yayınları.
- Aktaş, Ş. (1987). *Yakup Kadri Karaosmanoğlu*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Artam, N. (1953). İstiklâl Marşı'nın yazıldığı şehir: Ankara. *Ankara Belediye Dergisi*, 2(5), 8.
- Atay, F. R. (1923). Ankara-İstanbul. *Akşam*, 1755, s. 2.
- Atay, F.R. (2004). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Ayda, A. (1991). *Sadri Maksudi Arsal*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Aydın, S., Türkoğlu, Ö., Emiroğlu, K., Özsoy, E.D. (2005). *Küçük Asya'nın bin yüzü: Ankara*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Aygün, Ö. (2002). *Edebiyatımızda popüler roman ve Aka Gündüz*, Yayımlanmamış Doktora tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Azamat, N. (1996). Hacı Bayrâm-ı Veli. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.14 içinde (ss. 442-447). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Beyatlı, Y. K. (1968). *Siyasi ve edebî portreler*, İstanbul: Yahya Kemal Enstitüsü Yayınları.
- Birinci, A. (2008). Meşrutiyet Ankara'sında bir yangın. *Türk Yurdu*, 251, 51-63.
- Cantek, L. F. Ş. (2011). *Yabancılar ve yerliler: Başkent olma sürecinde Ankara* (2. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Cantek, F. Ş. (2012). *Cumhuriyet'in ütopyası: Ankara*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi.
- Çantay, H.B. (1966). *Âkifnâme (Mehmet Âkif)*. İstanbul: Ahmed Sait Matbaası.
- Doğan, A. (1995). *Müştak Baba hayatı ve edebî şahsiyeti*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Düzdağ, M. E. (1996). *Mehmet Âkif Ersoy*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Erdoğan, A. (t.y.). Müştak Baba'nın Kerameti” 11 Ekim 2014 tarihinde <http://www.ankarasevdam.net/makaleler/mustak-babanin-kerameti> adresinden erişildi.
- Erdoğan, A. Günel, G. ve Kılıcı A. (2008a). *Tarih içinde Ankara*, C.1. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.

- Erdoğan, A. Günel, G. ve Narince, M. (2008b). *Cumhuriyet ve başkent Ankara*, C.4. Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- Erdoğan, M. (1997). Abdüllatif Razî ve Ankara methiyesi, *Türk Dili*, II(550), 356-359.
- Ersoy, M.Â. (1921a [1337]). Süleyman Nazîfe. *Sebilürreşad*, 19(476), 69.
- Ersoy, M.Â. (1921b [1337]). Bülbül, *Sebilürreşad*, 19(479), 105.
- Eşref Edip. (2010). *Mehmet Âkîf, hayatı, eserleri ve yetmiş muharririn yazıları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Evlîyâ Çelebi *seyahatnâmesi-2. kitap*. (1998). Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Galanti, A. (2005). *Ankara tarihi I-II*, (2.baskı), Ankara: Çağlar Yayınları.
- İsen, M. (1997). Ankaralı divan şairleri. *Ötelerden bir ses: Divan edebiyatı ve Balkanlarda Türk edebiyatı üzerine makaleler içinde* (ss. 106-113). Ankara: Akçağ Yayınları.
- İşçen, Y. (2013). *Ankara kent yazıları-2*. 25 Mart 2013 tarihinde <http://yavuziscen.blogspot.com/p/ankara-kent-yazlar2.html> adresinden erişildi.
- İz, M. (2003). *Yılların izi* (3.baskı), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Kandemir, F. (1936). Millî edebiyatın en kuvvetli yazarı: M. Âkîf. *Yedigün*, VII(173), 6-8.
- Kandemir, F. (1955). Otuz beş yıl evvelki Ankara. *Resimli Tarih Mecmuası*, 61, 3597.
- Karan, H. (2011). *Eşref Edib'in Millî Mücadele yılları*. İstanbul: Beyan Yayınları.
- Karaoğlan Caddesi [fotoğraf]. (1927). Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi (869), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM).
- Karaoğlan Caddesi [fotoğraf]. (t.y.). Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi (1257), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM).
- Karaosmanoğlu, Y.K. (1999). *Vatan yolunda*, (4.baskı), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karay, R. H. (2009). *Ankara*. İstanbul: İnkılâp Yayınları.
- Kılıç, F. (1998). *XVII. yüzyıl tezkirelerinde şair ve eser üzerine değerlendirmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Konyalı, İ. H. (1978). *Ankara camileri*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü.
- Köprülüzâde, M. F. (1929). *XIXuncu asır sazşairlerinden Erzurumlu Emrah*. İstanbul: Evkâf Matbaası.
- Kösemihal, M. R. ve Karsel, H. S. (1939). *Ankara musikî folkloru halk ezgi, çalgı ve ayak oyunları hakkında notlar*. İstanbul: Nümune Matbaası
- Kuntay, M. C. (2007). *Mehmet Âkîf*, (5.baskı), İstanbul: LM Yayınları.
- Kurnaz, C. (2004). 19. yy. şairlerinden Beyazarlı Şâkir Efendi, *Cumhuriyetin 80. yılında her yönüyle Ankara içinde* (ss. 108-134). Ankara: Ankara Büyükşehir Belediyesi Eğitim ve Kültür Daire Başkanlığı Yayınları.
- Kutlu, Ş. (1979a). *Şair Dertli*, C.1, İstanbul: Tercüman.
- Kutlu, Ş. (1979b). *Şair Dertli*, C.2, İstanbul: Tercüman.
- Mehmed Kemal. (1967). Doktor şair. *Dost*, 19(29), 26.
- Nazım Hikmet. (1967). *Yaşamak güzel şey be kardeşim*. İstanbul: Gün Yayınları.
- Nazım Hikmet. (2002). *Kuvâyi Milliye (Şiirler 3)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onay, A.T. (1928). *Âşık Dertli, hayatı-divanı*. Bolu: Bolu Vilâyet Matbaası.
- Onay, A.T. (1933). *Âşık Tokatlı Nuri*. Çankırı: Çankırı Matbaası.
- Onay, A.T. (2004). *Eski Türk edebiyatında mazmunlar*, (2.baskı), İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Özaydın, A. (1991). İslâmî dönemde Ankara. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.3 içinde (ss. 203-204). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı. .
- Öztürk, N. (2007). Geçmişten günümüze İstiklâl Marşı'nın yazıldığı mekân Tâceddin Dergâhı. *Mehmet Âkîf, Türkiye'de modernleşme ve gençlik bilgi şöleni bildiriler kitabı içinde* (ss.204-227). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları.
- Öztürkmen, N. M. (1969). *Mehmet Âkîf ve dünyası: Safahât'ta geçen yapı unsurları*. Ankara: Altınok.
- Sevük, İ. H. (1981). *O zamanlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Soydan, M. (2007). Millî Mücadele tarihine dair notlar: Ankara'nın defteri. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Şapolyo, E. B. (1935). Ankara'nın göçen Taşhan'ı. *Varlık*, 44, 314.
- Şapolyo, E. B. (1958a). Ankara'nın meşhur ve eski simâlarından Tâcettin Sultan., *Ankara Belediye Dergisi*, 19, 23-24.
- Şapolyo, E. B. (1958b). Yahya Kemal Ankara'da. *Ankara Belediye Dergisi*, 20, 18.
- Şapolyo, E. B. (1959). Aka Gündüz. *Ankara Belediye Dergisi*, 21, 22.
- Şapolyo, E. B. (1967). *Mustafa Kemal Paşa ve Millî Mücadelenin iç âlemi*. İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevi Yayınları.
- Şapolyo, E.B. (1971). *Atatürk ve Seymen alayı*, Ankara: Ankara Kulübü Yayınları.
- Tâceddin Camii. [fotoğraf]. (t.y.). Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi (2523), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM).
- Tanyer, T. (2006). Ankara'da eski mekânlar. *Kitap-lık*, 90, 65-75.
- Taşhan. [fotoğraf]. (t.y.). Fotoğraf ve Kartpostal Arşivi (2852), Koç Üniversitesi Vehbi Koç Ankara Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi (VEKAM).

- Timurtaş, F. K. (1974). Mehmet Âkif ve İstiklâl Marşı'nın yazıldığı ev, *Çağrı*, 193, 6-8.
- Turan, F. A. (1995). XIX. yüzyılda Ankaralı aşıklar ve Ayaşlı Ahmet Fahri, Yayımlanmamış Doktora tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan, F. A. (2011). Halk şairlerinin sanatlarını icra ettikleri mekânlar. *Journal of Turkish studies-Türklük Bilgisi Araştırmaları*, 35(1), 285-303.
- Turinay, N. ve Çavuş, N. (2011). *Mehmet Âkif Ersoy şiir külliyyatı Safahat*. Ankara: TOBB Yayınları.
- Vâlâ Nureddin. (1969). *Bu dünyadan Nazım geçti*, (2.baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Yalçın, A. (1985). Yahya Kemal ve Ankara. *Doğumunun 100. yıldönümünde Yahya Kemal Beyatlı semineri bildirileri içinde* (ss. 145-152). Ankara: Milli Kütüphane. .
- Yalman, A. E. (1997). *Yakın tarihte gördüklerim ve geçirdiklerim c.1(1888-1922)*, (2. baskı). İstanbul: Pera.
- Yatman, M. (1953). İstiklâl Marşı şairi ve Ankara (Şefik Kolaylı'nın Mehmet Âkif ile ilgili hâtıraları). *Ankara Belediye Dergisi*, 2(5), 13.
- Yücebaş, H. (1974). *Faruk Nafiz Çamlıbel: Bütün cepheleriyle hayatı hatıraları şiirleri*. İstanbul: Yaylacık Matbaası.